

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 13-14/1996.-1997.
ZAGREB, 1999.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1-210, Zagreb, 1999.

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 13.-14./1996.-1997.
Str./Pages 1-210, Zagreb, 1999.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1., 1983., Prilozi 2., 1985., 3.-4., 1986.-1987., 5.-6., 1988.-1989., 7., 1990.,
8., 1991., Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9., 1992., 10., 1993., 11.-12./1994.-1995.

Nakladnik/ Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/ Address of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/615 02 50. 615 12 90, 611 72 43

Glavni i odgovorni urednik/ Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/ Editorial committee

Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC (Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ
(Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb),
Mladen RADIĆ (Osijek), Željko RAPANIĆ, (Split) Aleksandar RUTTKAY (Nitra, SK),
Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/ English translation

Jadranka BOLJUNČIĆ
Goran HORVAT

Prijevod na njemački/ German translation

Nina MATETIĆ

Lektura/ Language editor

Marijan RIČKOVIĆ (hrvatski)
Ulrike STEINBACH (njemački)
Edo BOSNAR (engleski)

Dizajn/ Design

Roko BOLANČA

Korektura/ Proofreaders

Kornelija MINICHREITER, Zagreb
Željko TOMIČIĆ, Zagreb

Grafička priprema/ DTP

Studio "U", Zagreb

Računalni slog/ Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/ Printed by

Tiskara Petavić d.o.o.

Naklada/ Circulation

600 primjeraka/600 examples

Sekundarne publikacije/ Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

- 5 Proslov
 ŽELJKO TOMIČIĆ

Izvorni znanstveni radovi

- 7 KORNELIJA MINICHREITER
Zoomorfna idolo-plastika obredno-ukopnog prostora
starčevačkog lokaliteta na Galovu u Slavonskom Brodu
- 23 IVANČICA PAVIŠIĆ
Nakit kasnog brončanog doba s nalazišta Špičak kraj
Bojačnog
- 33 DUNJA GLOGOVIĆ
Fibule iz Ljubča
- 41 REMZA KOŠČEVIĆ
Nekoliko starih brončanih nalaza iz okolice Samobora
- 49 GORANKA LIPOVAČ VRKLJAN
Mitralička kulna slika iz Umljanovića
- 61 IGOR FISKOVIĆ
Jesu li Polače na Mljetu bile sjelo vladara Dalmacije?
- 83 ŽELJKO RAPANIĆ
Spomenici nepotpune biografije *De ecclesiis datandis* (2)*
- 91 ŽELJKO TOMIČIĆ
Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo - Veliko Polje,
prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu
Slavonije
- 121 ZORISLAV HORVAT
Neke činjenice o cistercijskom samostanu i crkvi u
Topuskom
- 135 DRAGO MILETIĆ
Plemićki grad Belec
- 155 SNJEŽANA PAVIČIĆ
Osnovni tipovi bizantskih relikvijarnih pektorala
- 161 TAJANA ŠEKELJ IVANČAN
Kasnosrednjovjekovne keramičke čaše iz Sokolovca,
Rudina-Čečava i Kapan-Ivanca
- 179 GORAN GUŽVIĆ
JADRANKA BOLIUNČIĆ
Analiza učestalosti nagorjelih kostiju velikih zvijeri u
pleistocenskim naslagama špilje Vindija (Hrvatska)

Prikazi

- 187 ŽELJKO RAPANIĆ
VEDRANA DELONGA, Latinski epigrafički spomenici u ra-
nosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, 1996. Nakladnik:
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika - Split. Serija:
Monumenta mediae aevi Croatiae vol. 1, Str. 1.-608.
(Tekst: Literatura, Index epigraphicus, Index paleographi-
cus, Kazalo osobnih imena, zemljopisnih naziva i važni-
jih pojmova, Sa crtežima u tekstu (Maja Fabijanac i Mar-
ko Rogošić)+ LXXXIV tabli fotografija (Zoran Alajbeg)
+ fotografije u tekstu (Nenad Gattin)+1 karta, /32x23 cm/.

Contents/Inhaltsverzeichnis

- Introduction
ŽELJKO TOMIČIĆ

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
*Zoomorphic Idols of the Starčevo Ceremonial and Burial Area Site
at Galovo, SlavonSKI Brod*
- IVANČICA PAVIŠIĆ
Schmuck der späten Bronzezeit vom Fundort Špičak bei Bojačno
- DUNJA GLOGOVIĆ
Fibeln aus Ljubča
- REMZA KOŠČEVIĆ
Several Old Bronze Finds from the Samobor Vicinity
- GORANKA LIPOVAČ VRKLJAN
A Mitraistic Cult Relief From Umljanovići
- IGOR FISKOVIĆ
Were Polače on the Isle of Mljet the Seat of the Rulers of Dalmatia?
- ŽELJKO RAPANIĆ
*Denkmäler mit unvollständiger Biographie De ecclesiis datandis (2)**
- ŽELJKO TOMIČIĆ
*Der frühmittelalterliche Friedhof Zvonimirovo - Veliko Polje, ein Bei-
trag zu den Erkenntnissen über die Bjelobrd-Kultur in der slawo-
mischen Podravina*
- ZORISLAV HORVAT
Einige Tatsachen über das Zisterzienserkloster in Topusko
- DRAGO MILETIĆ
Biag Belec
- SNJEŽANA PAVIČIĆ
Grundtypen der byzantinischen Reliquiarpektoralien
- TAJANA ŠEKELJ IVANČAN
*Spätmittelalterliche Keramikbecher aus Sokolovac, Rudina-
Čečava und Kapan-Ivanac*
- GORAN GUŽVIĆ
JADRANKA BOLIUNČIĆ
*Analysis of the Frequency of Partially Burnt Large Carnivore
Bones in the Pleistocene Sediments at the Vindija Cave (Croatia)*

- 189 BORIS GRALJUK
Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, nova serija
ARHEOLOGIJA (A) - sv. 47., strana 41.-117.
ETNOLOGIJA (E) - sv. 47., strana 179.-272.
PRIRODNE NAUKE (PN) - sv. 31., strana 273.-447.
Sarajevo, 1992. - 1995.
Sarajevo 1996. godine
- 190 BORIS GRALJUK
ROBERT WHALLON I LIDIA FEKEŽA,
Kvantitativna analiza oblika grobne keramike ranog srednjeg vijeka sa teritorija Bosne i Hercegovine.
Izvorni znanstveni rad, str. 43.-59., uz tekst, tablice, histogrami, slike.
- 190 BORIS GRALJUK
ENVER IMAMOVIĆ,
Rezultati probnih iskopavanja u Podastinju, Višnjici i Gromiljaku kod Kiseljaka,
Izvorni znanstveni rad, str. 61.-92., uz tekst, skice, slike, table
- 191 BORIS GRALJUK
VELJKO PAŠKVALIN,
Prilozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Dezitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba.
Izvorni znanstveni rad, str. 93. do 116., uz tekst 5 tabli.
- 192 BORIS GRALJUK
VELJKO PAŠKVALIN,
Kulturnopovijesna problematika sepulkralnih spomenika rimskog doba s područja Bosne i Hercegovine,
Izvorni znanstveni rad, str. 117.-145., uz tekst, karta nalazišta, 3 table sa 10 slika, bibliografija, sažetak na engleskom.
- 193 BORIS GRALJUK
KEMAL BAKARŠIĆ,
Citati nove serije Glasnika Zemaljskog muzeja, (Arheologija) 1946.-1986.
Izvorni znanstveni rad, str. 147.-167., 11 tablica, 4 grafikona, bibliografija, sažetak na engleskom.
- 195 MARIJA BUZOV
DIADORA, sv. 15., Zadar, 1993., stranica 452, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, fotografijama te kartama.
- 199 MARIJA BUZOV
DIADORA, sv. 16.-17., Zadar, 1995., stranica 430, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, grafikoni-
ma, fotografijama te kartama.
- 203 MARIJA BUZOV
BRUNO MILIĆ, RAZVOJ GRADA KROZ STOLJEĆA 2, SREDNJI VIJEK, ZAGREB, 1995., str. 424, sa ilustracijama, Glosarij, Bibliografija, Kazalo gradova, naseljenih mjesta i arheoloških lokaliteta, te Popis slika i crteža.
- 204 DUNJA GLOGOVIĆ
EDWARD HERRING, Explaining Change in the Matt-Painted Pottery of Southern Italy. Cultural and social explanations for ceramic development from the 11th to the 4th centuries B.C., BAR International Series 722, 1998 (Oxford), 255 str., 176. slika.
- 207 KORNELIJA MINICHREITER
Kratice

Jesu li Polače na Mljetu bile sjelo vladara Dalmacije?

Were Polače on the Isle of Mljet the Seat of the Rulers of Dalmatia?

Izvorni znanstveni rad

Kasnoantička arheologija

Original scientific paper

Mediaeval archaeology

UDK 904:7 (497.5 Mljet) "04"

Prof. dr. sc. IGOR FISKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

HR - 10000 Zagreb

Nakon višekratnog osvrtnja na spomenički sklop u Polaçama na Mljetu i predočavanja odlika pojedinih arhitektonskih članova, nameće se cjelovitije odčitavanje njegova života. Ovdje se analizom oblika izvode mogućnosti postanka većine građevina unutar 5. stoljeća, te time čini starijom donja granica opstanka jednog od složenijih i velebnijih ostvarenja kasne antike na hrvatskoj obali. Međutim se usporedno nastoje iznaći sadržaji koji su ga uvjetovali zadržavajući mu i mijene u tijeku vremena, nadalje s usponom 6. stoljeća. Osobito se naglašavaju morfološke srodnosti s baštinom Ravenne pa spoznaje o tome nadovezuju na tamošnje pisane izvore u kojima je Mljet spominje. Utoliko se monumentalnu palaču s termama i dvjema crkvama usauđuje u posredovanje ravenske crkvene matice a najposlije predlaže jaču angažiranost "dalmatinske dinastije", vladajuće Jadranom u sredini 5. st. oko idejnog i svrhovitog uzdizanja sklopa. Tako se najpotpunije dosad, makar i hipotetički, osmišljava ukupni život rezidencijalno-ladanjskog mjesta od njegova zametka u poganstvu do utruća u razvijenom srednjem vijeku.

Polaçe su na sjeverozapadnome dijelu otoka Mljeta duboki zaljev mora i malo naselje kojima su zajednički naziv nadjenule monumentalne ruševine.¹ One su svojom izglednom nametljivošću nadvladale većinu činitelja ubave i skladne tamošnje sredine uokvirene bujnom prirodom mediteranske izražajnosti. Nadalje su nijeme i tajnovite već stoljećima privlačile pozornost učenih pojedinaca koji se plemenitim osjećajem odnašahu prema jadranskom, posebice dubrovačkom prostoru te i ovdje iskaljivahu istraživačke svoje porive opletene maštanjem.² Tako su Polaçe napojene mitovima u kojima je, bez provjerljivosti izvora kao i izravnih potvrda inim nagadanjima, teško iznaći zrnca istine kakva obično u srodnim pojavama postoje. Jedino se može spoznati da većina pokušaja razotkrivanja povijesne sudbe mjesta ostaje na razini općih težnji humanističkih naraštaja za zbližavanjem s iskonom Mediterana,³ što se i drugdje ponavljaju uz sličnosti sadržaja. Stoga ih zaobilazimo s nepokolebanom vjerom o vrijednostima ruševina koje, u zatišju

gdje ih nitko nije stigao ni razoriti, ostadoše po veličini bez premca diljem rustikalnih krajina južnohrvatskog podneblja.

Svakako, naziv predjela odaje da su odavno te ruševine raspoznate kao tijelo ili sklop jedne drevne palače, gospodske rezidencije ili ladanjske vile,⁴ pa nemalo začuđuje koliko je ograničeno poznavanje ukupne prošlosti tamošnjih stanja. Međutim su arheološki nalazi ipak potvrdili nastavanje Rimljana u Polaçama od prvih stoljeća poslije Krista. To se slaže s općim povijesnim podacima o potpadanju čitave istočne obale Jadrana u sustav moćne države, koja je posvuda unijela razvijene oblike uređivanja okoliša. U mljetskoj uvali svjedoče ih ostaci građevina pokraj mora, sred južne strane gdje su otkopani temelji nekoliko povezanih prostorića.⁵ Nekoć ozidane pravilnim klesancima vjerojatno su činile jezgru tipične naseobine, rustičke vile kakvih se diljem primorja nalazi na stotine, poglavito smještenih na položajima prikladnima stanovanju i privređivanju.⁶ Osim vrlo zaštićenoga

¹ O Polaçama postoji dosta obimna literatura od koje ovdje donosim uglavnom relevantnu podacima od osobita zanimanja. Potpunije vidi moje izlaganje s XIII. međunarodnog kongresa sturokršćanske arheologije 1994. g. održanog u Splitu i Poreču - aktu u tisku.

² Kraći osvrt na starije literarne zabilješke o Mljetu iznjelo sam na okruglom stolu "Dani Mljeta u Zagrebu" u proljeću 1996. te tekst o tome u širem kontekstu valorizacije Polaçe dao na tiskanje u ediciju koju priprema Nacionalni park sa Mljeta.

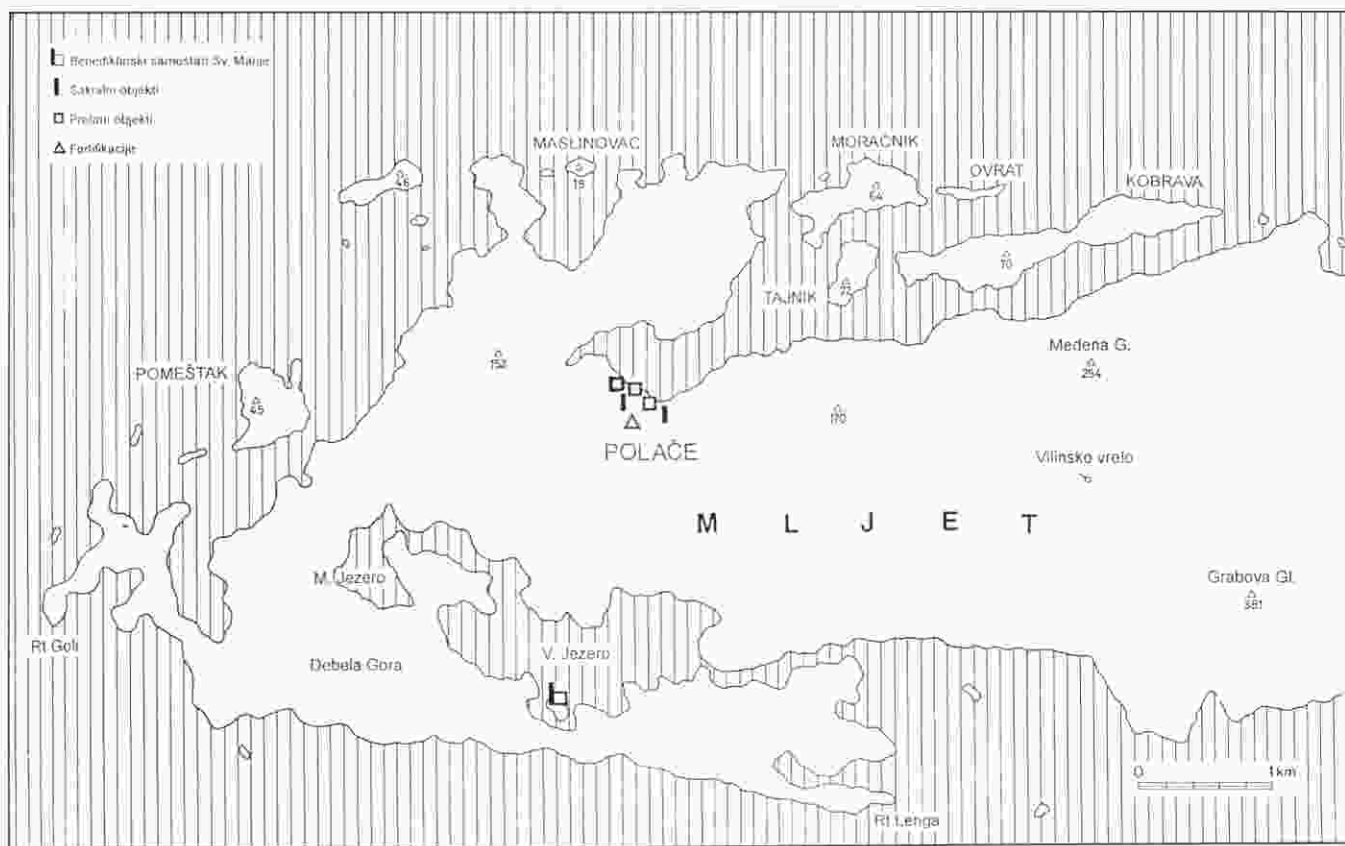
³ Jasno na to ukazuju usputna spominjanja kod dubrovačkih polihistora -

- npr. P. LUCCARI, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa - 1790.*, p. 31, - osobito: D. FARLATTI, *Illyricum Sacrum*, V. Venezia 1800, pp. 76.-78.

⁴ Vidi: P. ŠKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950., str. 210.-211.

⁵ Istraživanja koja su to otkrila vodena su pod vodstvom prof. D. BERIĆIĆ od ranih 1970-ih god. u režiji područnog Zavoda za zaštitu spomenika.

⁶ Za okolno područje usp: M. ZASINČIĆ, *Villae rusticae u području Epidaura* izd. HAD - 12./1988.; I. FISKOVIĆ, *Peļješac u protopovijesti i antici*, Peļješki zbornik 1./1982.

Slika 1. Zemljovid zapadnog kraja otoka Mljeta s kasnoantičkim lokalitetima (I. TENŠEK, dia. - Institut za pov. umjetnosti)

Fig. 1 Map of the western part of the Isle of Mljet with the late antiquity period sites

morskog zaljeva, ovdje je tome pogodovao izvor žive vode kao izuzetno važan uvjet osnivanja antičkog staništa. Tako je i ovo nepoznate veličine moglo zbrinuti zajednicu Ilirorimljana okrenutu ribarenju te lovu na okolnome terenu, ali i obradi nedalekog polja u južnoj kotlini današnjih Govedara pa i drugim plodnim zavalama duž otoka.⁷

Nu s obzirom na općenitije poznavanje običaja i načina ondašnjega života u jadranskim krajevima, posve je prihvatljiva uspostava stana rimskog gospodara Mljeta baš u Polačama. Trajnost pak prebivanja čitavih obitelji pouzdano su potvrdili ulomci nadgrobnih natpisa pripadajućih dobu poganstva.⁸ Dodaju li se tome brojni metalni novci i raznorodni uzorci keramičkog posuda izronjeni s dna zaljeva pokraj raspoznatih ostataka građenog pristaništa za lade,⁹ upotpunjava se slika drevnih održavanja kulture u slijedu više stoljeća.

Najpotpuniji dokaz privođenja Polača punoj kulturi rimske antike ipak je pružio nalaz kamene ploče sa spomenom

Libera, staroitalskog božanstva - zaštitnika vinogradarstva.¹⁰ Njege se osobito tijekom kasnog carstva štivalo i na većini južnodalmatinskih otoka, a na Mljetu je to dosad prvi i jedini dokaz obrednog mjesta uopće, što svakako uzdiže važnost naseobine. Štoviše, natpis otkriva čak postojanje hrama s trijemom kojeg je proširio tamošnji upravnik imanja u počast svojeg gospodara, te se predmijeva povezanost s nešto višim razinama uređenja društva oko trećeg stoljeća poslije Krista.¹¹ Upitno je, doduše, ostalo odakle bijahu ili gdje prebivahu vlasnici svega: u Naroni ili Epidauru, možda i prekomorju, ali se neprijeporno radilo o razmjerno moćnim činiteljima. Budući da nema jačih ostataka građevina a iščeznuše i ulomci klesanih njihovih uresa, svojedobno spominjani,¹² nije se dokučilo što su oni postigli u pogledu umjetničkog oblikovanja zacijske zadržtog od kasnije nadošlih nositelja kršćanske kulture. Tako osim određenja ranog osnutka naselja u Polačama, o prekršćanskom dobu njegova trajanja ne možemo govoriti opširnije negoli u naznakama pojava koje će, međutim, izražajnije potvrditi mladi, do danas vidljivi arhitektonski spomenici.

⁷ Usp: A. BOGNAR - L. CURIĆ, Geomorfološke značajke otoka Mljeta, Mljet - Prirodne značajke i društvena valorizacija otoka, Ekološke monografije - 3./1995., str. 73.-84. i druge radnje u istom zborniku.

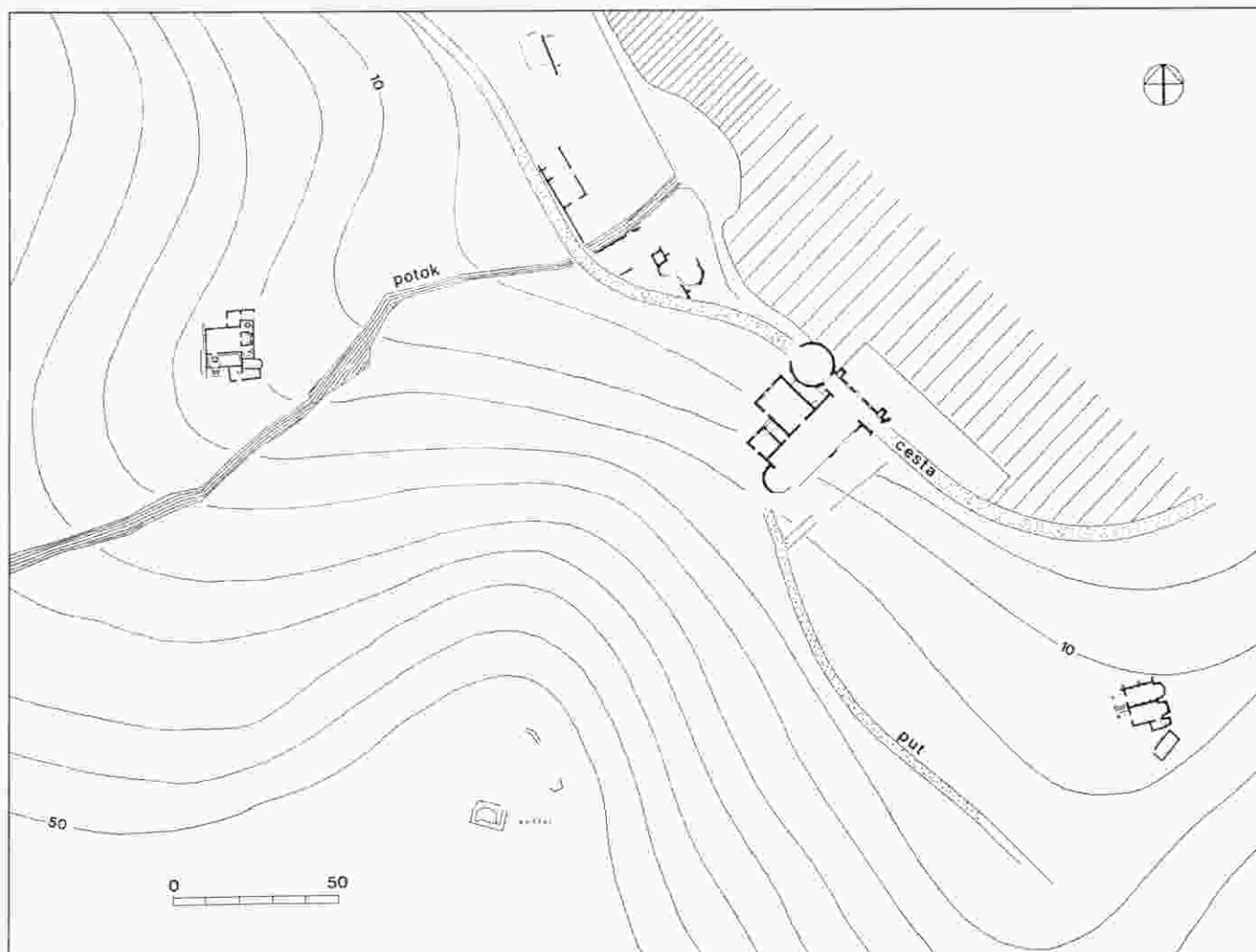
⁸ Donosi ih F. BULIĆ u *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*, XL - XLII./1919., p. 107.

⁹ Vidi: Z. BRUSIĆ, Antička luka u Polačama na Mljetu, izd. HAD - 12./1988., str. 139.-151.; A. KISIĆ, Podmorski nalazi kasnoantičkih svjetiljki u uvali Polače na Mljetu, *Analiti centra za povijesna istraživanja HAZU* - Dubrovnik, XV. - XVI./1978. str.

¹⁰ M. ZANINOVIĆ, Liberov hram u Polačama na otoku Mljetu, *Arheološki vjesnik* 41, Ljubljana, 1990., str. 725.-723.

¹¹ Prema gore nav. djelima. No iako na većini otoka mnogi ostaci građevina i likovnih djela svjedoče obredna mjesta, rijetki su potpuno očuvani dokazi cjelovitih njihovih rješenja. U ovome primjeru svakako je zanimljivo da je natpis sekundarno korišten u gradnji kasnoantičke crkve iako - koliko znamo - arheologija dalje nije potvrdila eventualno njeno preuzimanje položaja prijašnjeg hrama kojem je pripadao natpis.

¹² Vidi: I. DABELIĆ, Mljet - povijest otoka od najstarijih vremena do XV. st., Dubrovnik, 1987. te u novinskim izvješćima u tijeku iskopavanja: dokumentacija Zavoda za zaštitu spomenika u Dubrovniku. Spominju se čak baze stupova, ulomci kapitela i sl. vjerojatno antičko-rimskog podrijetla ali ničemu od toga nisam uspio naći traga ni na fotografijama iz iskopavanja lokaliteta.

Slika 2. Arheološka karta Polača (I. TENŠEK, dia., 1974./95.)

Fig 2. Archaeological map of Polače

Posvemašnju njihovu važnost i vrijednost neupitno oduje naziv predjela u kojem su ruševine središnje palače još uvijek najdojmljivije. Među golim njenim zidinama golemih razmjera skutirilo se naknadno desetak skromnih kuća (i danas nastavnih), tvoreći čitav novovjekni zaselak, ali ne uspijevši poremetiti izvornu njenu gospodsku zamisao i postavu koja nadilazi sva povijesna posredovanja u prostoru. A da ih je ona okupila pa i bitno odredila, ukazuju sve novije spoznaje o Polačama smještajući u njima glavno društveno-gospodarsko te zadugo i duhovno središte velikog otoka. Budući da je iz njegova sastava preživjelo više vrlo zanimljivih arhitektonskih svjedočanstava, prikazati ih valja uz razmatranje dosadašnjih videnja i znanstvenih tumačenja. Pored priloženih fotografija i nacrti, suvišno bi se bilo zadržavati na potanjim opisima, ionako već datima u tekstovima uglednih istraživača pa i mojim prijašnjim obradama većine građevina.¹³ Istaknuti ipak treba osnovne odlike pojedinih s tipolo-

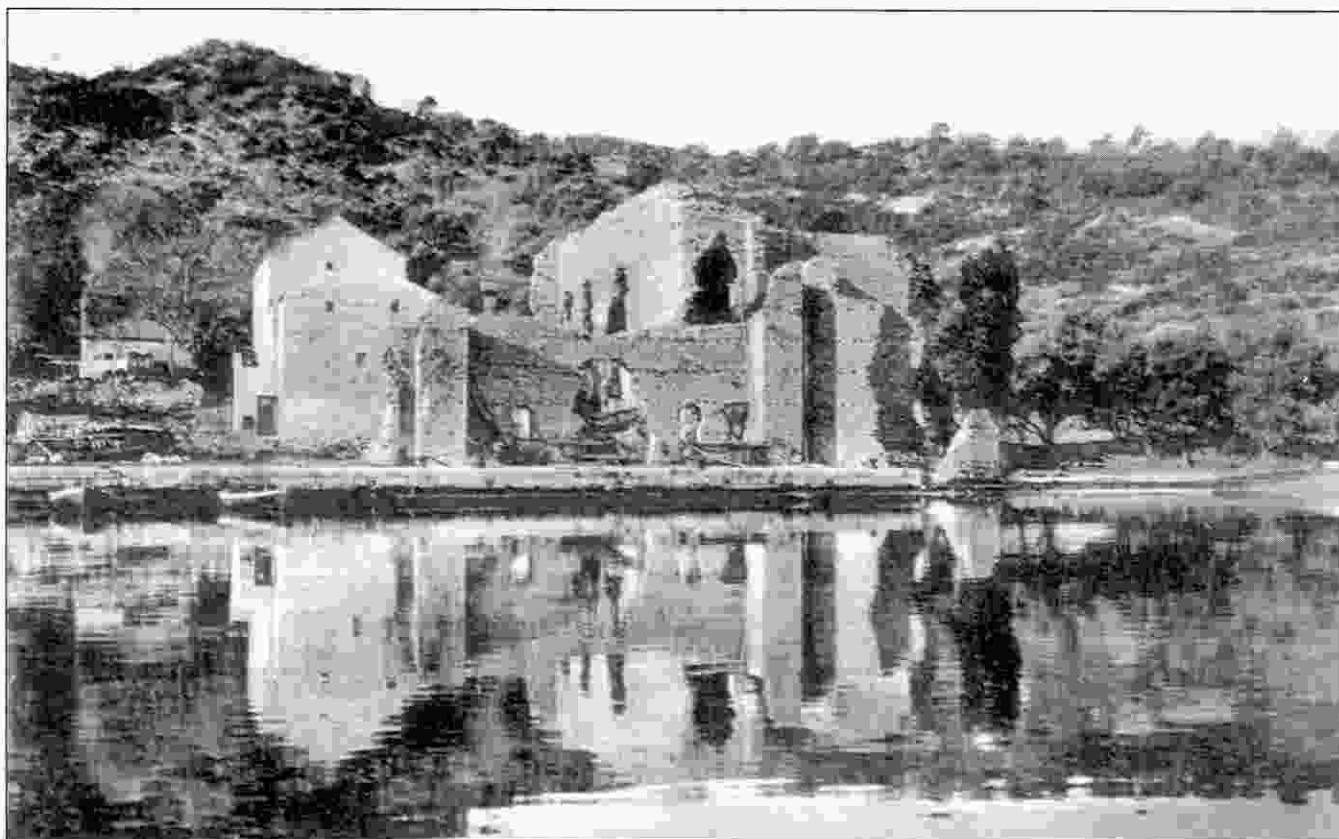
skim njihovim i, po mogućnosti, stilskim određenjima, jer je to odlučno za shvaćanje čitavog spomeničkog sklopa.

Stanje pak na terenu jasno predočuje karta predjela s ucrtanim povijesnim zgradama, te su razgovjetni njihovi međusobni odnosi u prostoru kao i promišljenost u postavi. U povodu toga želio bih prije svega naglasiti kako se položaj Polača uopće ne vidi s otvorenoga mora i važnih plovidbenih pravaca duž Mljetskog kanala sa sjevera, isto kao što se iz zaljeva nikako ne sagledava prolaz lada u daljini.¹⁴ Budući da se u gotovo jezerskome ugodaju razvedenoga reljefa također ne brani niti čuva ikoja važna komunikacija samog otoka, Polače su strateški ako ne zanemarive, a ono sporedne spram prirodne zbilje krševitog okoliša kojim neposredno vladaju.¹⁵ Posve prilegnute morskoj obali, u izvrsnome miru idealno su ladanjsko mjesto, koje je imalo postupni a dosta dinamički svoj razvoj.

¹³ Sva je korištena dokumentacija iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu nastala u više istraživačkih povoda pod vodstvom kolege J. Stošića i mojim, a izravnim radom arhitekata J. MEDVEDECA i I. TENŠEKA, fotografa K. TADIĆA i njihovih pomoćnika. Dosad je potpunije objavljivana uz: I. FISKOVIĆ, O ranokršćanskim spomenicima naronskog područja, izd. HAD - 5./1980, str. 237.-239.; J. STOŠIĆ, Otok - palača - samostan, Zbornik nav. u bilj. 7., str. 657.-660. Ostalo dalje.

¹⁴ To napominjem jer se Mljet - Polače obično ubrajaju u stanice bizantskog, rjeđe i rimskog već nadzora plovidbe na Jadranu - vidi: Z. BRUŠIĆ, Late antique and Byzantine underwater finds along the eastern coast of the Adriatic, *Balkanoslavica* 6/1976.; J. FERUGA, Navigation and commerce dans l'Adriatique aux VII et VIII siècles, *Byzantinische Forschungen* 12/1987.

¹⁵ Teren je uglavnom stjenovit s malo nakupina plodne zemlje pa se predmnijeva lakó uočavanje ruševina i u temeljima poput onih starijih, palači najzapadnijih gdje je i more najpliće.

Slika 3. Ruševine kasnoantičke palače u Polačama - foto iz XIX. st.

Fig. 3. The ruins of the palace in the 19th century.

Taj razvoj nije jednako predočiv u svim dijelovima sagledive cjeline što izaziva posebne upite. Ali je narav ukupnog ostvarenja sa zdanjima različitih likova uvelike nadišla značenje prosječne vanguardne rezidencije iz antike. Među ne baš brojnim toliko vidljivima duž čitave obale, ova je u mnogome doradenija, posebice lišena poljoprivredno-proizvodnih zgrada, te se odvaja od uobičajenih villa rustica.¹⁶ Sačinjava je, naime, čak sedam još stojećih i utoliko u izvornoj reprezentativnosti dosta sagledivih velikih građevina, raspoznatljivih po sadržajima i sa uočljivim prepravljajima. Sve pak jamči da nisu služile tek zajednici domaćih žitelja niti ovisile isključivo o nositeljima lokalnog života, u pravilu na otocima gospodarski dosta zatvorenoga a po prohtjevima skućenoga. Usuprot tome, u Polačama se staložila arhitektura kojoj probrana simbolika raskriva narudžbu iz redova moćnih nekih sudionika povijesnih tijekova. Tim razumljivija je njihova posvemašnja priklonjenost moru a izdvojenost od ostalih otočkih dijelova. Razlikujući se po namjeni, odreda ipak u zidanju pokazuju ujednačenu, kasnoj antici svojstvenu jednostavnost. Svejedno u oblikovnim tančinama ne slijede samo područna iskustva, nego potvrđuju veze s mnogo širim obzorjima graditeljstva a i kulturnog izražavanja ranokršćanskog doba,

Svekolika još priključenost pomorskim vezama priziva ovisnost Polača o općim sustavima odvijanja kasne antike na Jadranu, kad se zacijelo uspostaviše kao odlično uređeno i opremljeno stanište. Sačinjene od zgrada pretežito javne namjene i kolektivne svrhe, izgleda da predviđahu susret s većim brojem ljudi negoli bijahu pripremljene udomiti za stalnije. Uz to njihov raspored u prostoru odiše dostojanstvom, dok su građene otmjenim oblicima i zavidnim tehnikama. Stanova čvrstoga lika, čini se, uopće tada više nisu imale a na inače vrlo preglednome, iako za agrarnu obradu nepogodnome tlu, nije nađeno ni groblje kakvo je za očekivati uz dugotrajnu naseobinu. Sve pak postojeće, u začudnoj mjeri očuvane gradnje, zajedno ne uspostavljaju neku urbanistički čvrstu strukturu, nego se spretno prateći prikladnosti konfiguracije terena u određenom arealu - onako kako ih danas gledamo - doimaju poput svojevrsnoga logora,

Zbog svega toga i smatram da su Polače opstajale poglavito kao sidrište lada, koje su mogle počivati unutar zaljeva i u većem broju jer im to omogućava zaklonjenost od svih vjetrova i dubina mora uz blage strmine obala,¹⁷ Pogotovu su bile pouzdano noćište brodova u prolazu dok na potezu od Dubrovnika do Hvara nije bilo grada sa sigurnom lukom.¹⁸ Pače

¹⁶ Usp. M. Sutić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976., posebno gl.V.; Neprihvatljiva je međutim teza o antičkom naselju urbanog tipa i razmjera u tekstu pisanom kao da Polače nikad nisu ni po kome istraživane: I. DABELIĆ, *Nastanak i razvoj otočnih naselja od antike do danas*, Zbornik *Mljeta* nav. u bilj, 7., str. 617.-619.

¹⁷ I danas je tu vrlo sigurna te uvelike posjećivana prirodna marina, dok se poluotok koji sučelice naselju zatvara najdublju uvalu, zove Galjerna; vidi i P. SKOK, nav. mj. usp. kartu 34. u vol. II,

¹⁸ Uz dvojbenu postojanja Korčule koju je u grčko doba ipak zantjenjivala Lumbarda a u kasnoj antici donekle otočić Majsan, luke na sjevernoj strani Mljeta (Sobra, Okuklje, Polače) su morale biti važne i s obzirom na svladavanje daljina u plovidbi: P. ARNAUD, *De la durée et la distance: L'évaluation des distances maritimes dans le monde gréco-romain*, Histoire & Mesure - VIII, Paris 193, No. 3-4.; Vidi i A. NIČEVIĆ, *Povijest dubrovačke luke*, Dubrovnik 1996, od važnost za povijesna stanja u području kojima je i Mljet donekle ovisio.

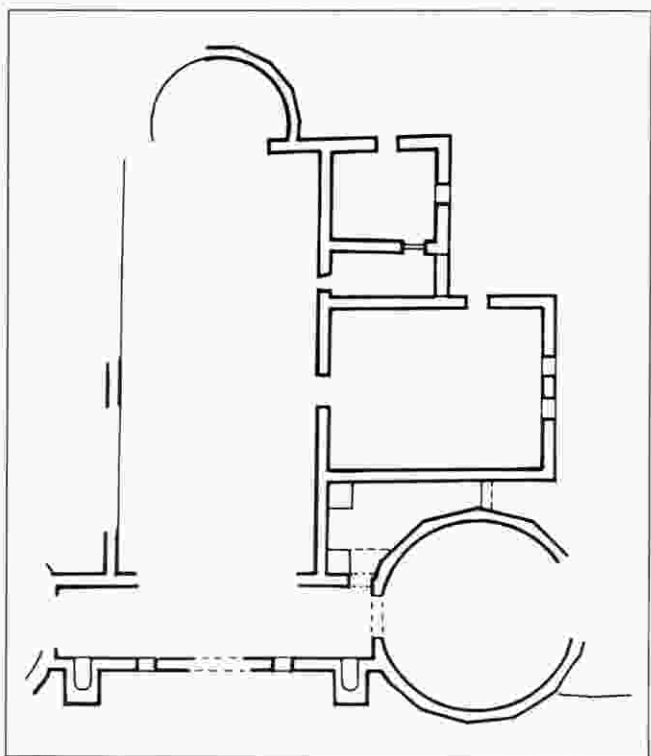

Slika 4. Središnja palača u Polačama sa sjeveroistoka (M. MOJAŠ - Zavod za zaštitu spomenika)

Fig. 4 The central palace in Polača, a view from the north-east

se može pretpostaviti da su služile i za zimovalište, to više što je glavna postaja državnog brođovlja koje nadziraše Jadran bila u Ravenni s kojom se iz Mljeta, kao najjužnije na otvorenome moru smještenoga otoka - kako ćemo vidjeti - otkrivaju neočekivane veze.¹⁹ Povrh svega razina spomeničkih ostvarenja odaje posredovanje za okvire naše baštine vrhunskih čimbenika povijesti upravo iz kasne antike, kad je rečena apeninska luka postala i prijestolnica zapadno-rimskoga carstva sa slojevitim interesima prema susjednim krajevima.²⁰ Nadalje još važeći za ishodište plovidbenog mosta prema Istoku,

¹⁹ Dosad je na njih poglavito upozoravao E. DYGGVE opredijelivši je nizu spomenika "adriobizantske kulture" u Dalmaciji - vidi: *History of the Salontian Christianity*, Oslo 1951., p. 153.; te: N. DUVAL, *Le probleme de l'architecture antique au bas empire*, *Atti del VII Congr. Archeologia Classica* - II. Roma 1961., pp. 407-410. Za usporedbe tipo-

Slika 6. Tlocrt palače (I. TENŠEK, dia., 1974.)

Fig. 6 The actual ground-plan of the palace.

Slika 5. Ruševine palače u Polačama sa sjeverozapada (M. MOJAŠ, 1984.)

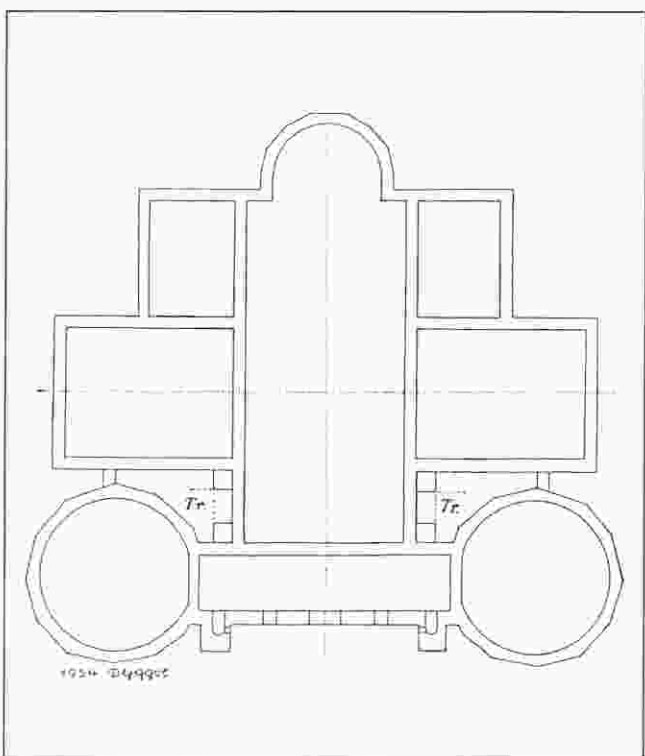
Fig. 5 Ruins of the Polača Palace, view from the north-west.

gotovo bijaše prisiljena računati na Mljet kao dodirnu točku u prometu k Bizantu o kojem je jako ovisila, zapravo bila u dugotrajnome zajedništvu. A sve su to okolnosti koje moramo uzeti u obzir shvaćajući kako samu izuzetnost vrsnoća spomeničkog sklopa, tako i postrana neka objašnjenja njegova povijesna razvoja što se odnedavno u mojim poimanjima zaokružuju drugačije negoli su kazivali ostali istraživači.

U pitanju spomenika, naravno, polazimo od najveće građevine izvorno masivnoga bloka i strogo složenih volumena, kojoj je u znanosti višestruko već potvrđena srodnost sa ce-

loške i morfološke nazivi posebno: G. RAVEGNANI, *Castelli e città fortificate nel VI secolo*, Ravenna, 1983.

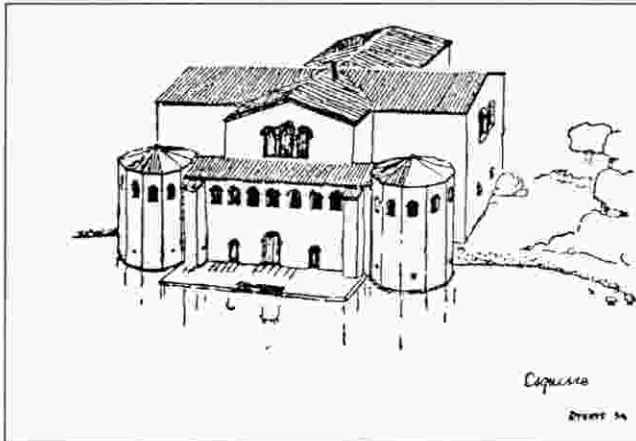
²⁰ O tome: *Storia di Ravenna*, a cura di A. CARILE, Venezia, 1991. Taj je problem i kod nas slabo istraživani premda se nameće kao povijesno logičan pa mu se okrećemo u okviru postojećih posrednih znanja.

Slika 7. Tlocrt palače u rekonstrukciji E. DYGGVEA, 1954.

Fig. 7 The ideal ground-plan designed by E. DYGGVE 1954.

rimonijalnim palačama.²¹ Podignuta tik do mora u ukupno jednostavnoj, simetričnoj prostorno-arhitektonskoj dispoziciji, pripada tipu inače poznatih kasnoantičkih palatiuma od kojih se morfološki najbliži uzor - kako su analitičari već upozorili - nalazio u tzv. Teodorihovome dvoru u Ravenni.²² O njihovoj uopćenoj srodnosti ili oblikovnoj uzajamnosti malo bi se dalo dodati, jer ni istraženost Polača nije jako odmakla od stupnja spoznaja s kojima su vladali prvi ugledni istraživači našavši je u stanju približno istovjetnom današnjoj očuvanosti.²³ A prema mogućim opažanjima osobito joj bijaše razvedeno pročelje s poprečnim, dvokatnim predvorjem

Slika 8. Zamisljeni izgled palače prema E. DYGGVEU 1954.

među dvjema dvanaesterostranim kulama ($r=12$ m). Slijedi ga neposredno pravokutna velika dvorana (26,5x13 m) pružena k jugu gdje joj je završna apsida, iznutra obla ($\xi=8$ m) a izvana mnogokutna prema pravilima ravenskog graditeljstva.²⁴

Postojanje takve jedinstvene dvorane kao glavne teme oblikovanja čitave građevine priziva sadržaj "aule regalis" za odvijanje imperijalnih slavljenja, odnosno običajnog legitimiziranja vladara, kojima se smisljeno podvrgava i lik pročelnog dijela.²⁵ No za razliku od mnogostruko složene njegove simetrične kompozicije, dvorana koja predviđa nazočnost mnoštva ili ukazuje javnost, čini se posve ispražnjena, što i prije neumitnog arheološkog zahvata nameće osobita pitanja.²⁶ Pobočno su još sa

istočne i zapadne strane samo po dvije četverokutne prostorije, prednja dvostruko veća od stražnje, ali sve na neki način sukladno dvorskoj etiketi. Iako visinski uravnotežene sa središnjim i glavnim tijelom rečene dvorane (sada 12-ak m!), pojedinačno se dižu i stapaju u cjelinu u ukupno strogoj pravilnosti kojoj je monumentalnost osnovni idejni poticaj i oblikovno htijenje.

U dosadašnjim pak osvrtima uzgređice su uglavnom istaknute njegove odlike s općenitim upozorenjima na slične u širim prostranstvima grananja kasnoantičke kulture. Ispravno je također uklapanje Polača u opći pogled na razvoj monumentalnoga graditeljstva u okviru itekako važna razmeda po-

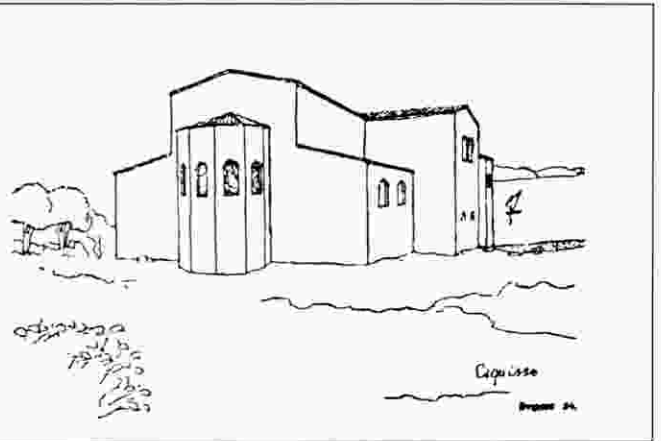

Fig. 8. Designs of the palace, with the reconstruction by E. Dyggve.

ganskog i kršćanskog razdoblja sa simboličnim osmišljavanjem umjetničkih pregnuća.²⁷ Posebice mljetsku građevinu treba uvažiti pri razmatranju slijeda doseganja i prenošenja predaja s kojima se obrazovala tipologija ranokršćanskih svetišta u specifičnim svojim značenjima, neodvojivim od prijašnjega svijeta.²⁸ Budući da je ta problematika u znanosti vrlo dobro poznata, valja nam zapaziti mjesto i ulogu mljetske palače u lancu značajnih rješenja svjetovne arhitekture Europe i Sredozemlja.²⁹ Pritom zacijelo u težište razmatranja stavljamo vebelnu dvoranu s krilnim prostorijama i na katu, a pročelje s kulama i prednjom galerijom vidimo kao znakovito rješenje, glavnoj zgradi posve uprikladeni dio sa znanim predlošcima,

²¹ Usp: Palazzi antichi e medievali. Bolletino del centro di studi per la storia dell'Architettura XI., Vicenza 1957., p. 11.

Također: K.M. SWOBODA, Römische und romanische Paläste, Wien 1919.; Isti, The Problem of the Iconography of Late Antique and Early Medieval Palaces, Journal of the Society of Architectural Historians - XX., 1961., pp. 81.-86.

²² Sinteznu rekapitulaciju problema daje: N. DUVAL, Que savons-nous du Palais de Theodorice a Ravenne? Melanges d'Archéologie et d'histoire, Rome/Paris, 1960. pp. 337.-371.

²³ Nakon studija iz prijašnjeg doba najpouzdaniji opis daje E. DYGGVE. Intorno al palazzo nell'isola di Maleda, Palladio 8/1959., pp. 9.-18. zadržavši se ipak na razini sažetog izvješća: Isti, Palača na otoku Mljetu s novog gledišta, Zbornik za umjetnostno zgodovino 5.-6./1959., str. 79.-90.

²⁴ Usp: F. W. DEHMANN, Ravenna, Geschichte und Monumente, Wiesbaden, 1969. passim; M. MAZOTTI, Le pievi ravennati, Ravenna, 1975. kao i: G. GALASSI, L'architettura protoromanica nell'Esarcato, Ravenna, 1928.

²⁵ Usp. E. BALDWIN SMITH, The Architectural Symbolism of Imperial Rome and Middle Ages, Princeton 1956.; U ovdje nav. temeljnim djelima - vidi redom bilj. 21.-25. - Mljet se, naravno, ne spominje ali se moguće interpretacije osobitosti palače prema dosad neopovrgnutoj Dyggveovoj rekonstrukciji zasnivaju na tamo iznesenim tezama. Usp.: J. SHAEFF, The Origin of the Two-towered Facade... Art Bulletin XXVII/1945., pp. 85.-108.

²⁶ Osim problema nedovršenosti, što se javlja u dosadašnjoj literaturi - vidi bilj. 35. - a trebalo bi ga uglavnom otkloniti, zanimljiva ostaje konstrukcija zacijelo postojećeg kata te razmještaj i oblikovanje svjetlosnih otvora s obzirom da dosadašnji pokušaji grafičkih rekonstrukcija ali i stvarnih konzervatorskih zahvata nisu urodili osobitim plodom.

²⁷ Vidi: E. DYGGVE, Drei Paläste vom gleichen Fasadentypus aus dem Jugoslawischen Küstenland, Festschrift K. M. Swoboda, 1959., pp. 83.-90. Usp: A.G. Mc KAY, Römische Häuser, Villen und Paläste, ed. Atlantis 1984. s dobrim pregledom literature.

²⁸ Usp: A.V. GERKAN, Die profane und kirchliche Basilika, Römische Quartalschrift 48/1953. passim; O istome mnogo je opširnija literatura od temeljnih djela poput P. LEMERLEE, Apropos des origines de l'édifice cultuel chrétien, Bull. de la classe des lettres de l'Académie Royale de Belgique XXXIV/1948. pp. 306.-328. iđ. Izravnije: E. DYGGVE, Contributo allo studio sul "Palatium-Ecclesia", Atti VII Congr. Int. Archeologia Classica - II/1961., str. 401.-406.

²⁹ Unatoč nedostatku sustavnih pregleda o tome su postavljane privlačne teze. Osvrt na cjelovitu tematiku s krijičkim odnosom prema onima koje je, prije susreta s Mljetom, postavio E. DYGGVE: Ravennatum Palatium Sacrum - la basilica ipetrule per cerimonie, Studi sull'architettura dei palazzi della tarda antichità, København, 1941. i dr. nav. u bilj. 23., 27., 28. - daje G. DE FRANCOVICI, Il Palatium di Teodorico a Ravenna e la cosiddetta "architettura di potenza": Problemi d'interpretazione di raffigurazioni architettoniche nell'arte tardoantica e altomedioevale, Roma 1968.

Slika 9. Pogled na palaču sa sjeveroistoka (snimio: I. Fisković, 1974.)

Fig. 9. A view on the palace from the north-east.

Iako će potankosti još trebati razglabati s istraživanjima spomenika, svakako su bez odgovora ostali upiti o uvjetima i prilikama nastanka skladne cjeline. Kako to i kada, iz kojih uopće razloga ili povoda vrhunska jedna zamisao povijesti latinske arhitekture bijaše usadena u osami naizgled zabačenog otoka? Pače je dobila građevnu svoju ljusku propisno izvedenu, iako nema čvrstih potvrda ili pobližih dokaza o odvijanju punoće sadržaja kojima bijaše podređena a koje sebi nije mogao priuštiti svatko makar i raspolagao nekim bogatstvom.³⁰

U svim ostalim takvim zdanjima, poglavito vezanima uz društveno-politička središta i kulturno najjače gradove, naim. stolovahu vladari održavajući svoje znamenite ceremonije.³¹ I sa puno onome vremenu svojstvene simbolike, mahom vezane uz posvećenje povijesnih vladara i čine njihova natprirodnog uzdizanja, oertali su sustav arhitektonskih oblika koji i naša palača pouzdano ima.³² Povrh svega, nije ostala osamljena nego je opkoljena sa zdanjima koja su joj pravomoćna idejna i stvarna dopuna. Ali o njenom zidanju pisana povijest začudno ništa ne zbōri sa sigurnošću, iako je ukupno rješenje na zavidnoj razini. Sukladno svemu, iz nedokućenih krugova utemeljenja, palača je prešućena u svom dobu prvotnog svojeg života. Njegove pak etape raskrivaju druge

građevine koje su palaču pratile kao podređene ali su, za razliku od nje, otpjele određene oblikovne mijene.

Iz svega gore navedenoga pa i promišljanja koje to uključuje, nameće se uvjerenje da u Polačama imamo jednom ostvareni ali do kraja neispunjeni projekat sa samog vrha rimske države iz razdoblja kad su prijestolnice selile a carevi tražili sigurna utočišta.³³ Moramo pretpostaviti da je iz takvih povijesnih okvira niknula i ova jedina južnodalmatinska rezidencija u izdvojenosti svojeg ladanjskog okruženja. Tu je, dakako, mogla služiti čitavome dvoru vladara čije sklanjanje u rustičke krajine ne bi bio osamljen, nego za 4./5. stoljeće tipičan slučaj.³⁴ Samo je ostalo posve nepoznato tko je prema Mljetu pokazao takvo zanimanje, je li uopće i stigao na otok onaj kojemu palača bijaše namijenjena ili bar planirana za boravak? Tek s obzirom na poznatu činjenicu da se razlamanjem sustava života na samome kraju rimske antike prisilno mnogi pothvati zanemarivahu ili nakane otklanjahu, može se - po mojem mnjenju - dokučiti nastanak tajnovita spomenika.

Na tom stupnju mogućih razmatranja, međutim, nadostavljaju se s Mljetom, odnosno Polačama, uvjerljivo povezani povijesni podatci iz arhiva u Ravenni. Prvi uočeni zapis iz 486. go-

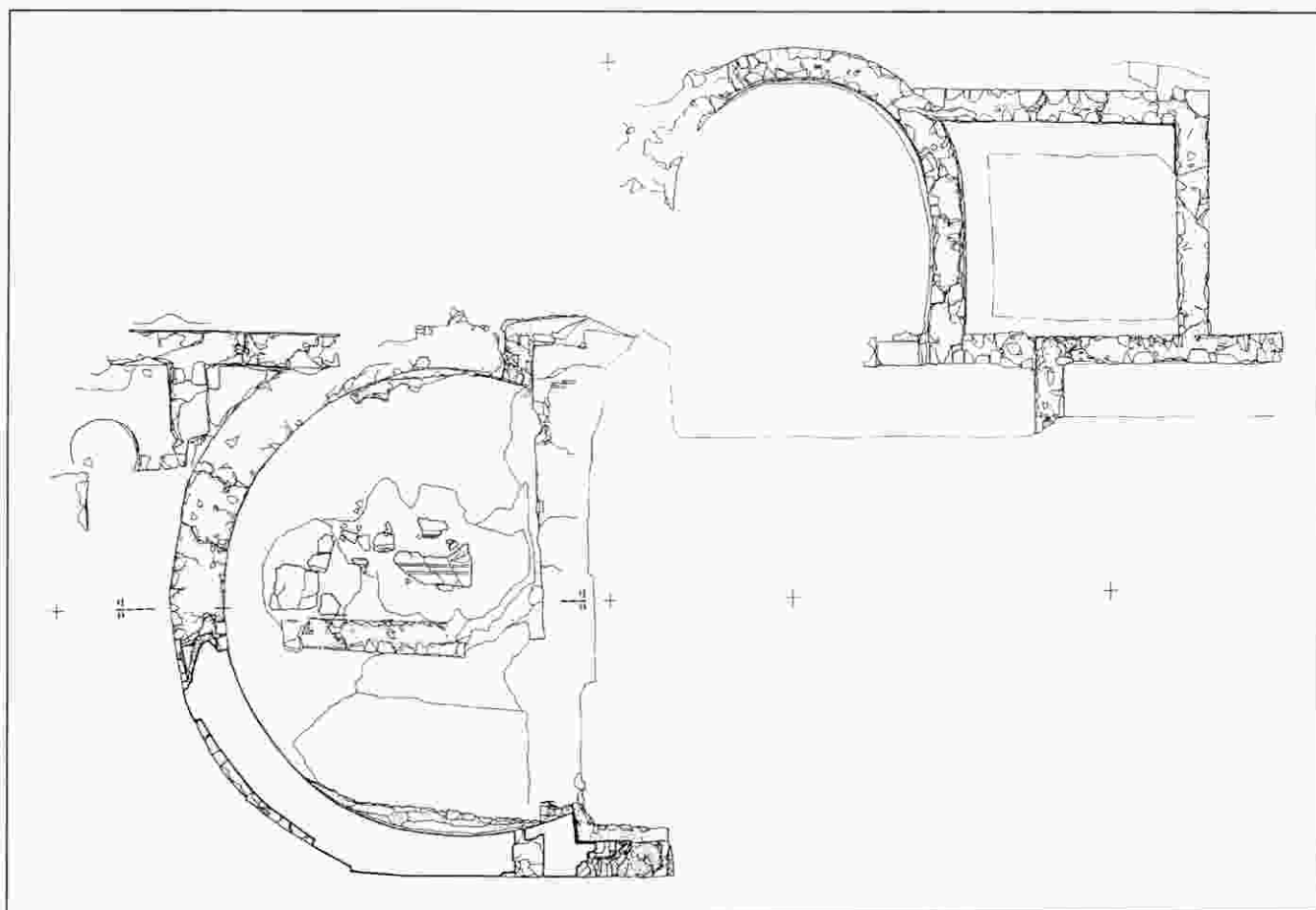
³⁰ U prilog tome naglasimo da je sklop u Polačama među najvećima na našoj obali prepoznatim arheološkim lokalitetima; može se mjeriti s istraženim Brijunima - usp: Š. MLAKAR, Brijuni, Pula, 1971., te ruševnim ostacima tzv. Starog Trogira u istoimenoj uvali između Vinišća i Rogoznice.

³¹ Usp: S. G. MAC CORMACK, Art and Ceremony in Late antiquity, Univ. California Press, 1981.

³² O tome: E. DYGGE, Aula Sacra - Aula Sancta. Studia fra Sprog Oldtidforskning, Copenhagen, 1959. slijedom istih snimaka spomenika i izve-

denih njihovih objašnjenja. Ch. DELVOYE, Etudes d'architecture paleochretienne. Byzantion XXXII/1962., 291.-312. s obimnom literaturom dokazuje kako apsida svakako svjedoči ovisnost dvorane o specifičnom obredu koji uključuje audijenciju kod osobe kojoj dolikuje prijestolje - II: L'abside Byzantion, te dalje na str. 530. uz bilj. 5. u tumačenju apsida svjetovnih zgrada navodi i primjer Polača "znatnijeg nekog gospodara". Općenito: F. LOT, La fin du monde antique et le debut du moyen age, Paris, 1927.

³⁴ Vidi: P. Brown, The World of Late Antiquity, London, 1971., p. 15 etc.

Slika 11. Ostaci građevine zapadno od palače nakon iskopavanja Zavoda za zaštitu spomenika (Dokumentacija Zavoda u Dubrovniku)

Fig. 11 Remnants of the building situated west of Palače, after the excavations lead by the Institute of Monuments Conservation - Dubrovnik.

dine poslije Krista jest darovnica kralja Odoakra, vode istočnih Gota, sa kojom na ime duga svojem vjernome knezu Pieriusu - inače rimskom senatoru i uglednome patriciju - uključuje i godišnju rentu iz posjeda na ovome dalmatinskome otoku.³⁵ Iznos od 200 zlatnih dukata je onda bio zamjetno velik i bez obzira što ga inače poznati vojskovođa zbog pogibije nije uspio koristiti, otvoreno je pitanje od čega se namicao. Teško je, naime, na brdovitome i osamljenom, nekoć zacijelo slabo napučenome otoku povjerovati u neku tako izdašnu proizvodnu djelatnost.³⁶

Sve k tome - po mojem sudu - daje znati da je prihod otprije postojao iz trajno uređenog sustava ubiranja dobara s Mljeta kojim je kraljevska kuća očito vladala i raspolagala izdaleka. A gotška država općenito nije pokretala niti uspostavljala novine nego je preuzimala zatečena stanja, nasljedovala staro te je naj-

vjerojatnije i Odoakar preuzeo neko prijašnje vladarsko pravo u svezi s Mljedom. Zato osobito u kontekstu Pieriusove iznenadne smrti,³⁷ suprotno većini dosadašnjih istraživača, smatram da je i palača postojala prije izdavanja rečene listine kao idejno pa i funkcionalno žarište uhodanog životnog sklopa.

Sljedno navedenome, općenito prihvaćenu dataciju mljetske palače s prijelaza iz 5. u 6. stoljeće pomičem vremenski niže: barem u puno 5. stoljeće.³⁸ Rječnik arhitektonskih oblika kao i sustav prostora pa i slog građenja, dakako, nisu se u tim odmacima mijenjali, a ionako na spomeniku nema izrazitih pojedinosti za točniju stilsku dataciju. Još svemu u prilog ističem činjenicu da Dalmacija i prije gotških ratova bijaše u sastavu izravnog patrimoniuma rimsko-carske obitelji kao teritorij u kojem je, neprijepomo, Mljet bio važan s pomorsko-strateškog stajališta pogotovo pri okretanju Istoku što je netom slijedilo.³⁹

³⁵ Dokument je uočio te u svezi s Mljedom povezoao već B. Gušić, *Antropološka ispitivanja: Mljet*, Zagreb, 1931., str. 16. - a temeljitije potom: M. CAGIANO DE AZEVEDO, *Il Palatium di Porto Palazzo a Meleda, Atti del Convegno int.: Tardo antico e Medioevo - la forma artistica nel pasagio dall'antichità al medioevo*, Roma 1968. - duo čitavu interpretaciju palače što je u našoj javnosti s prihvaćanjem teza predložio B. GABRIJEVIĆ u "Slobodnoj Dalmaciji" od 17. V. 1969.

³⁶ S obzirom na razmjerno male obradive površine i slabu vjerojatnost održavanja neke intenzivne privredne grane u doba opće poljuljanosti antičkog sustava života: G. P. LUZZATO, *Storia economica dell'Italia*, Torino, 1968., p. 13 etc. K tome je u okolici Polača zamjetljiv izostanak turnjačnica ili drugih proizvodnih pogona kukve je imala svaka veća villa rustica u tripologiji ondašnjeg vangradskog gospodarstva.

³⁷ Odoakarov omiljeni "comes domesticorum vir illustris et magnificus", naime, pogiba 488. god. - vidi u *Storia di Ravenna*, pp. 303., 327., 392. etc.

³⁸ Naime, dosadašnji su pisci iznijeli različita datiranja: K. PRIJATELJ, *Kasnoantička palača u Polačama na otoku Mljeto*, *Arhitektura* 25. - 27., Zagreb, 1949., str. 89 - 93. - je datirao u IV st. poslije Krista, Lj. KARAMAN, *O rimskom zaseoku u Polačama na otoku Mljeto*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 56.-59. Split, 1957., str. u II./III. st. a E. DYGGVE, *bilj. 23*, - posredno u kraj V. ili početak VI. st. što je pokušao pobiti: Lj. KARAMAN, *Razgovori o nekim pitanjima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti - II*, *Peristil* 5./1962., str. 126.-127. Svejedno se do danas održalo Dyggveovo mišljenje o nastanku palače za vrijeme vladavine Istočnih Gota u Dalmaciji: 493.-535. god.

³⁹ S obzirom da je Odoakar osvojio Dalmaciju 482. god. te osvrtom na daljnje povijesne podatke koji jamče interesne orijentacije prema istočnome Jadranu.

a pogodan oduvijek kao ladanjsko mjesto. Privlačnost mu je - moramo pretpostaviti - u tom kontekstu zakonito porasla za vrijeme opadanja važnosti gradova i općeg pokretanja društva prema seoskim krajinama.⁴⁰ Sva je prilika stoga da se sustav upravljanja provincijom pri gašenju klasičnih državnih tvorevina Rima na našem otoku iskazao u najizravnijem i najodličnijem obliku, kojem su Polače dosta jasna posljedica.

Uredjenje pak čitave palače, koja zacijelo ne bijaše nedovršena kako se često pisalo,⁴¹ omogućava s još nekih motrišta pojašnjenje njene izvorne uporabe. Dok se ne utvrdi potpuni građevno-prostorni ustroj velike središnje dvorane, značajnom se čini rasporedna i veličinska istovjetnost prizemlja i kata bočnih prostorija, jer na svoj način potvrđuje pretpostavljano primanje brojnih gostiju te objedinjavanje unutrašnjih celebralnih sadržaja.⁴² Međutim se u palaču ulazilo s više strana a ne samo kroz vrata na glavnome pročelju u izravnome dotiru s morem.⁴³ To znači da je istodobno omogućavala pristup s brodova koji je naglašen položajem i okvrim oblikom,⁴⁴ a ujedno i slobodnije komuniciranje ljudi s otvorenom okolinom. Tu se pak na čitavome prostoru nije uočilo ostataka drugih stanovanja primjerenih zgrada a općenito se u razmještanju vidljivih ruševina čini da ih istodobno nije mnogo takvih ni postojalo.⁴⁵ Ali su uočene te donekle istražene građevine određena javno-kolektivne namjene također visoke oblikovne razine, što odatje kontinuirano okupljanje zahtjevne društvene skupine.

To će se osobito potvrditi ako se u dvadesetak metara sa zapada palači udaljenoj ruševini uistinu dokažu kupke kako spominju prva izvješća o njenom otkrivanju.⁴⁶ Pri iskopavanju toga još nedovoljno proučenoga zdanja, naimé, uočena su tipična termalna uredjenja a i pretpostavljeni, do kraja nepročišćeni i locrt nekoliko spojenih apsida podsjeća na isti sadržaj.⁴⁷ Prethodno se sumnjalo u crkveno zdanje,⁴⁸ pa sve nameće arheološku reviziju dok samo povezivanje kupališnih i obrednih sadržaja ne bi bilo neobično za kasnoantičku kulturu, jer je osvjedočeno na više mjesta i u našim krajevima. Tek veličina mljetskog zdanja, sukladna palači, pojačava mogućnost zajedničkog im podizanja podalje od poznatih urbanih središta. A neovisno o oprezi u tvrdnjama, bez točnog uvida u podatke o prijašnjim nalazima, neophodno je uočiti izvrsnost oblikovanja,⁴⁹ pa i raskošnost opremanja te građevine

Slika 10. Zapadno krilo palače s jugoistoka (snimio: I. Fisković, 1974.)

Fig. 10. West wing of the palace, a view from the south-east direction.

Slika 12. Iskapani mozaik u istočnoj apsi (M. MOJAS, 1982.)

Fig. 12. An unearthed mosaic at the eastern apse of the thermal building

nadohvat monumentalne palače. Po načinima gradnje - koliko nam dopuštaju zaključiti puka iskustva - mogla bi biti jedva nešto kasnija od nje koja je nedvojbeno potaknula oblikovanje višečlane cjeline. No za konačno prepoznavanje uz palaču prve zapadne zgrade odlučan će biti mozaik iz istočne najveće apsida,⁵⁰ dosad jedini u dubrovačkome području. Ikonografski smisao njegovih likova koji se neujednačeno tumače, naimé, pouzdanije će ukazati i sadržaje njenog života.

⁴⁰ Usp: E. SERENI, *Comunità rurali nell'Italia antica*. Roma, 1955.; M. ROSTOFEZEV, *La vie économiques des Balkans dans la antique*. *Revue Inst. des Etudes Balkaniques* - 1/1935.

⁴¹ Posebice M. CAGIANO DE AZEVEDO, nav. dj. bilj. 35. ali pretpostavlja i većina prije njega te on preuzima uvjerenje iznalazeći mu tobožnje objašnjenje.

⁴² Već je E. DYGGVE - nav. dj. bilj. 23. - palaču smatrao dvorcem gotskog mogućnika, a CAGIANO DE AZEVEDO - nav. dj. bilj. 35. - je izveo i tezu o srodnostima s "gotskim lovačkim dvorcima" namijenjenim gozbama u prilikama lova, čemu je sve - po njemu - Mlje bio prikladan.

⁴³ Kako to već ističe J. STOŠIĆ, nav. dj. 1995. - slijedom svojeg istraživanja i snimanja palače uz ispravke prvih Dyggveovih nacrti. Ovdje donosim te iste radene od Ivana Tenšeka, dia. - Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba.

⁴⁴ Prema prihvaćenoj Dyggveovoj rekonstrukciji, redovito ponavljanoj pa i ovdje priloženoj - slika 8.

⁴⁵ Osim uotranih na našoj karti - vidi slika 2. - naimé, nema ni podataka o drugim ruinama ili temeljima. Z. BRUSIĆ, nav. dj. 1988. ipak ukazuje na mogućnost njihova postojanja u krajnjem zapadnom odjeljku uvala.

⁴⁶ Mahom novinski članci koji su pratili iskopavanja te ostaje otvoreno pitanje njihove pouzdanosti.

⁴⁷ Najpotpuniji nacrt u elaboratu istraživanja postojećem Zavodu za zaštitu spomenika u Dubrovniku izradila je LUCIJA PEKO, dia. To je poslužilo i doradi naših nacrti - usp. u Zborniku sa simpozija: "Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka", Split, 1980., prilog 31. uz moj članak. Postoji mogućnost da je bočna apside naknadno dokinuta.

⁴⁸ Vidi istu kartu - izd. HAD br. 5.; Međutim u prilog termi ide i činjenica što su s obje strane tih ruševina mala korita nekoć vjerojatno jačih dvaju potoka. Istočni izvire nedaleko palače a zapadni podalje južno, te se nesumnjivo osiguravali početne uvjete nicanju naseobine.

⁴⁹ Doradenost kasnoantičke tehnike zidanja, koju ističe navlastito E. DYGGVE, nav. dj. bilj. 23. - na palači prednjači spram ostalim gradnjama iako je u biti istovjetna, a slijedno tome je zamjetna i geometrijska pravilnost svakog dijela unatoč veličini zidnih platna.

⁵⁰ Fotografiju donosim iz dokumentacije Zavoda za zaštitu spomenika te zahvaljujem na usluzi kolegi I. Žiti, voditelju arheološkog odjela. Mozaik inače nije posve konzerviran prije ponovnog zatrpavanja a kako se nalazi relativno plitko na čestici koja se obrađuje neophodno je izvršiti podrebnije zaštitne radove. Revizija iskopavanja te zgrade, uostalom, koristila bi s više gledišta a svakako bi pojasnila sadržaj mozaičkog prikaza: pri otkriću se govorilo o liku žadrala dok se meni činilo da se radi o nekom morskome čudovištu ili sl.

Po svemu je ipak nepobitna suglasnost poduzimanja dok se palača i ova građevina međusobno dopunjavaju u osadrživanju Polača. Zajedno sačinjavaju zamašni naum i veličajnu zamisao koja je tek nakon uobličavanja, možda, mogla doživjeti zastoje. Zato i uzdržavam misao o dugoročnijem njihovom korištenju od posada brodovlja na kojima zasigurno bijaše i visokih dostojanstvenika ili pripadnika bogatog kruga rimskog građanstva, pogotovo ako je sjedište bilo i zimovalište flote u rukama države.⁵¹ Pritom je opet za naglasiti pripadanje Mljeta graničnim dosezima provincije zapadne uprave. A iz same naplate vezarine ili pristojbe za sidrenje, što je postojala kao obveza u rimskome pomorskom pravu,⁵² uostalom, mogla se namicati i ona visoka svota navedena kao prihod s Mljeta u spomenutim listinama koje ga otkrivaju kao dominij vladara, inače bez jakog privrednog vrela.

Sadržaju pak luke (bez većeg naselja u pozadini!) priklanjaju se po mojem viđenju tamošnjih stanja i građevine položene dalje prema zapadu, posve uz more gdje su ostaci spomenutog utonutog pristaništa za lađe.⁵³ Odvojene su od okruženja palače visokim ogradnim zidom na kojem je u pravilnim razmacima niz lezena, uobičajenih unutar kasnoantičkog graditeljstva. Najbolje je sačuvana još stojeća jednokatnica pravokutnog tlocrta s više vratiju u prizemlju a uskih prozora na katu. Inače tehnike zidanja pokazuju istorodnost sa svim ostalim zgradama, pa je treba gledati u ukupnoj namjeni sjedišta s kojim je niknula i potrajala. Međutim, umjesto dosad isticane njene fortifikacijske svrhe,⁵⁴ uputio bih radije na gospodarske sadržaje: moguće skladište poljoprivrednih proizvoda ili druge robe koja je, možda, iz prijevoza na lađama zahtijevala bolje zračenje. Gusti a uski otvori na svim zidovima, naime, nisu bezuvjetno strijelnice jer na svojem položaju građevina nije mogla imati neko osobitu obrambenu svrhu.⁵⁵ U tom slučaju bila bi zatvorenija pa i jače zidana, a vanjska visoka ograda dopušta raspoznati svojevrsnu karantenu s kojom je sustav čuvanja otoka na magistralnim pomorsko-trgovačkim putovima mogao biti opskrbljen. Dakako, sve to uz početnu pretpostavku da u zaklonjenom zaljevu ne bijaše usputna stanica lađama nego stalnija neka pomorska postaja vezana uz održavatelje života višeznačenjskog sklopa građevina.

A u ukupnome održanju sigurnosti Polača svoju je ulogu imala utvrda vrh brijega koji natkriljuje spomeničku cjelinu i

naselje s juga dok se još uvijek naziva Kaštel. Kad smo ga uočili prije četvrt stoljeća na opožarenome vrhu se naslućivahu kule povezane zidom, mjestimice usmjerenom i nizini.⁵⁶ Ali se pri posljednjoj reambulaciji moglo ustvrditi samo postojanje čvršće zgrade u pozadini koju su - čini se pogrešno - smatrali cisternom.⁵⁷ No u svakom slučaju, uz postojanje obrambenog zdanja na uzvišici s koje se najbolje nadzire uplovljavanje lađa u zaljev, podrobnije se očitava ukupna promišljenost prostorne organizacije naseobine koja je trijezno razmjestila svoje reprezentativne i praktične sadržaje u cjelinu zavidne vršnoće.

Posebnu ipak pažnju u Polačama zavrjeđuju ruševine dviju crkava, provjereno kasnoantičkog postanka ali nejedinstvenog tipskog ili stilskog podrijetla.⁵⁸ Premda se zajedno ne odvajaju od okvirnih dosega i razvojnih linija graditeljstva lađanjskih krajina istočnojadranske obale u usponu kršćanstva,⁵⁹ pojedinačno pokazuju zanimljive faze svojeg oblikovanja i preoblikovanja. Tako u najmanju ruku svaka sa svoje strane dokazuje prodore različitih kulturnih struja i slijed umjetničkih gibanja na Mljetu, posebice pak dugotrajan opstanak naseobine u Polačama sa dodatnim sadržajima što se u ovim obrednim starokršćanskim zdanjima primjerno očituju.

Starijom se čini manja crkva istočno od palače kojoj je bliskim smještajem posve podređena, a na uzdignutom terenu opet naglašena kako dolikovaše svetištu u prvotnome rasporedu raznih sadržaja unutar prostorne mikrozone Polača.⁶⁰ Plemenitost joj osobito daju skladni razmjeri prostora (tlocrt 13x6 m) i nenametljiva visina arhitektonskog tijela. K tome je, imajući jedinu uzdužnu lađu s pravilno polukružnom apsidadom isturenom prema istoku u njenome začelju, bila vrlo jednostavno ustrojena na način uvriježen od početka širenja kršćanstva u vangradskim predjelima Dalmacije. Utoliko načelno pripada razdoblju punog 5. stoljeća, kad je tako skromna s najneophodnijim bočnim dodatcima dviju manjih prostorija,⁶¹ omogućavala liturgiju za nevelik broj posjetitelja. Mogli bismo je, dakle, smatrati palatinskom crkvom što uvelike pridonosi njenom određenju u povijesti kako sakralnog graditeljstva u regiji tako samog Mljeta i posjeda s palačom na njemu.

Međutim je rečenoj građevini naknadno s južne strane bila dograđena druga, zasebna a posve usporedna crkva približno jednake veličine i ustroja.⁶² A na nju se još nadovezala manja bočna kapela, također pravokutna s apsidadom u svojim omjeri-

⁵¹ Vidi bilj. 9., 14., 18. i tekst na koji se odnose.

⁵² Usp: I. PUHAN, *Rimsko pravo*, Beograd, 1977., str. 96.-98. U poreznoj reformi od Konstantina dalje postoji "portorium" kao razmjerno visoka carina za prelaz robe preko naročitih mjesta pa se to može pretpostaviti i u Polačama. U pokušajima razrješavanja problema zahvaljujem mladome kolegi Marku Petraku na suradnji pri iznalaženju podataka.

⁵³ O tome: Z. BRUSIĆ, nav. dj.

⁵⁴ Vidi: A. MOHOROVIĆ u Bernicev Zbornik - Dubrovnik, 1960., str. 25.-32.

⁵⁵ Nalazi se, naime, podalje od mora negoli terme i palača još u maloj udolini prema zapadnoj, najzaštićenijoj strani uvale.

⁵⁶ Vidi nav. dj. bilj. 13. nacrt. Treba, međutim, povesti računa da se uz pročelje crkve sa zapada bazilici prislanja jaki zid usmjeren ustvrdi, ali nam nije uspjelo naći ikakav nastavak na terenu.

⁵⁷ U elaboratu istraživanja. Postojanje cisterne na položaju vrh brijega, naravno, pretpostavljalo bi i druge zgrade s krovova kojih se skupljala kišnica. Ovakvo osamljena, na najvišoj točki dostupnoga reljefa pouzdanje je imala ulogu utvrde-izvidnice jer se s nje motri i otvoreno more sjeverno među otočićima.

⁵⁸ O njima sam pisao u više navrata nakon prvog izvješća: I. FISKOVIĆ, *O ranokršćanskim spomenicima naronskog područja*, izd. HAD-5./1980. str., 213.-256. te dalje.

⁵⁹ Usp: P. CHEVALIER, *Ecclesiae Dalmatiae: Salona II. Coll. Ecole française de Rome 194/2.* - vol. 1-2., Split 1966., pp. 452.-458.

⁶⁰ Zamijećena prvi put: C. FISKOVIĆ, nav. dj. 1958., str. 42. s toponimom koji odaje pretvaranje u štale i zabilješkom o četiri ruševine kraj palače u katastru iz 1837. god. s prvim crtanjem naselja Polače, nastalog tek tada. Arheološki je istražena poduhvatom Zavoda za zaštitu spomenika iz Dubrovnika pod vodstvom prof. DUBRAVKE BERTIĆ.

⁶¹ Nakon prvih snimanja i objavljivanja: I. FISKOVIĆ, nav. dj. bilj. 58. - u sklopu djelatnosti Instituta za pov. umjetnosti, saznanja o ruševini je dopunila P. CHEVALIER, n. mj. bilj. 59. te vol. II, pl. LXIX. U doba našeg snimanja spomenika nedostupni bijahu sjeverni aneksi crkvi koji se podrazumijevaju u prvom sloju gradnje premda nisu zajamčeni.

⁶² O tome sam pisao posebno: I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkome kraju*, izd. HAD-12./1988. str. 200-203.; *Isti. Apport des reconstructions d'églises de l'antiquité tardive dans la formation du premier art roman sur le littoral croate*, *Hortus Artium Medievalium I/1995.*, pp. 14.-27.

ma postrance od oltarnog dijela. Budući da su obje njihove apside iznutra potkovičaste a izvana romboidno ocrtane, treba ih datirati u 6. stoljeće jer su takve tada u Jadran unesene uglavnom s dolaskom uprave Bizanta.⁶³ U okviru takvih događanja, dakle, u Polačama su uobličene tzv. dvojne crkve što nuka na osobita zaključivanja. Reklo bi se da uvećanje pa i osloženje obrednog prostora odaje pojačanie vjerske ustanove koja ga je

svom njenom ladom ozidana svodna konstrukcija nošena na šest parova pilastara prislonjenih nasuprotno uz bočne stijenske od kojih je jedan zatvorio i prolaz među ladama pošto je sa nestankom južne crkve taj postao suvišan.⁶⁵ Vjerojatno je tada sjevernoj, brižno preinačenoj crkvi prigradeno i predvorje, četvrtasti narteks koji je pojačao dojam čvrstine zdanja i jasnije odvojio obrednu prostoriju od vanjskog prostora. S ozbirom

Slika 13. Crkva jugozapadno od palače (I. Fisković, 1987.)

Fig. 13. The church, in the south-west direction of the palace.

pri palači održavala. Bitno je pak da obje nevelike lade osim sa zasebnim pročelnim ulazima bijahu i međusobno spojene jednim vratima u pregradnome, njihovom zajedničkom zidu. To jamči da su neko vrijeme bile skupa u službi. Kao i u čisto arhitektonskom, tako i sadržajnome smislu činile su cjelinu, jedinstvenu još i sa južnom kapelom. A to je važno zbog općeg očitavanja pojave i namjene rješenja dvostrukih crkava u inim primjerima iz ranog kršćanstva kojem i ovaj pripada.

na ukupno oblikovanje taj se zahvat s dosta sigurnosti može označiti djelom 11. stoljeća, jer pokazuje sve odlike rane romanike u jadranskoj Hrvatskoj.⁶⁶ Ujedno potvrđuje dugoročnost trajanja bezimnog svetišta koje je od kasne antike do srednjeg vijeka doživjelo tri faze gradnje s bitnim preinačivanjem prostora i izgleda, a navlastito funkcija. Začudno se od kamenog namještaja ili klesane opreme nije našlo ni ulomke.

Glede šire problematike o dvostrukim crkvama, spomenik iz Polača je to zanimljiviji što je u neko doba južna lada s kapelom porušena čitava, kao da je nestao onaj kome je služila, a prvotna građevina ponovo osamostaljena.⁶⁴ Također je nad

Osobito važnom se može smatrati druga faza koja je kasnije poništena, rušenjem namjerice zanijekana. A s njome prvotna samostojna crkva - kako rekoh - bijaše dobila uspoorednu s memorijom te to, osim što potvrđuje izvorno palatinski smisao svetišta, podupire onu opću tezu o oblikovanju

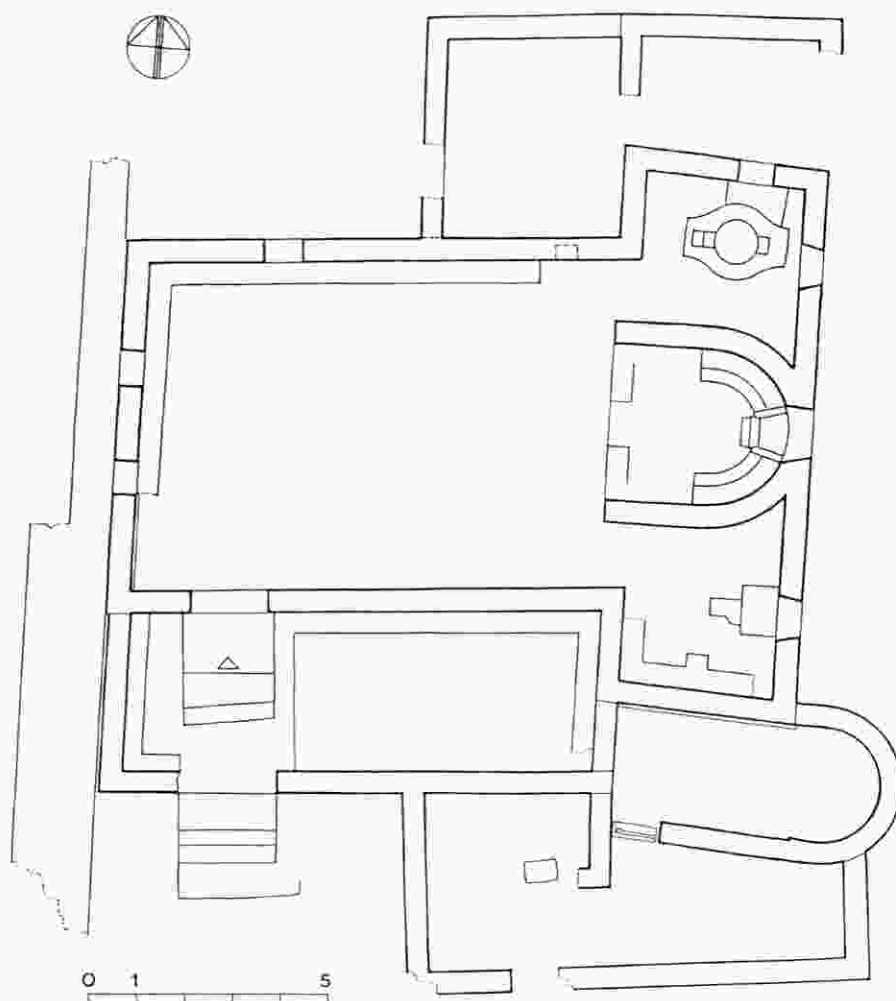
⁶³ Premda se o tome nije posebno pisalo, mišljenje se ustalilo pri objavljivanju pojedinih spomenika od južne Dalmacije do Istre - vidi npr. I. Fisković, *Ranokršćanske crkvice na otočjima Lučnjaku, Gubavcu i Sutvari kraj Majsana u Pelješkom kanalu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXV-LXVII/1965., str. 143.-150.; Isti, *Nova videnja oko benediktinskog samostana na Limu*, izd. HAD-18/1997., str. 236.-239.

⁶⁴ Ona je, naime, jedina i zatečena sa zidom do nekih visina - vidi: C. Fisković, nav. dj. - a obje prostorije južno bijahu nevidljive do isparivanja - nav. dj. bilj. 59. Viša pak očuvanost tih zidova inače starijih

sjevernih prigradnji negoli južne lade, donekle ide u prilog tvrdnji da je ova u neko doba srušena sa zemljom.

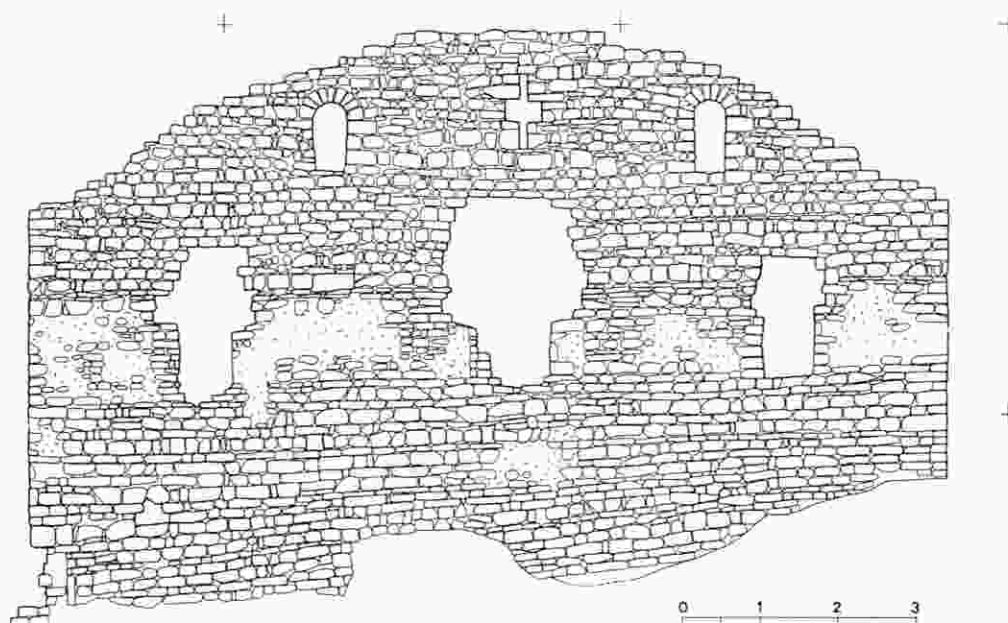
⁶⁵ Jasno se na građevini vidi da su ta južna vrata naknadno otvarana te najposlije i zazidana kako predočujem na nacrtima: I. Fisković, nav. dj. bilj. 62. - te u prilogima ovog teksta.

⁶⁶ Usp: I. Fisković, nav. dj. 1995., bilj. 62. s nizom srodnih rješenja. Premda nedostaje cjelovitijeg pregleda crkvene arhitekture 11./12. st. na hrvatskome uzorju, neprijeporno se konstrukcija pokrova ove crkve, ostvarena s pomoću stilski jasnih čititelja; pilastara i poajstica duž bačvastog suda, veže uz uvriježena ondašnja rješenja.

Slika 14. Tlocrt crkve jugozapadno od palače (I. TENŠEK, 1987.)

Fig. 14 The ground-plan of the church, south-west side of the palace.

Slika 15. Fotogrametrija začelnog zida jugozapadne crkve (Dokumentacija Zavoda u Dubrovniku)

Fig. 15 Photogrammetry of the rear wall of the south-western church

dvostrukih crkva koja ih tumači ishodom potrebe za dvama liturgijskim mjestima u homogenoj cjelini.⁶⁷ U prvoj bi se sjevernoj lađi s oltarom, naime, shodno tome održavao redovni, a u dodanoj najvjerojatnije memorijalni obred na koji posebice ukazuje najjužnija kapelica sa svrhom prioltarnog relikvijara čak i smještena pored prezbiterija.⁶⁸ Spoznavajući po njihovom arhitektonsko-stilskom obliku da se to postiglo tek sredinom 6. stoljeća, vjerujemo da je i sadržaj palače kojoj svetište bijaše podređeno tada vezano na jaču neku crkvenu ustanovu, prije vanjsku negoli izravno područnu. Predmnijevamo da je njezin glavariš ovdje našao poželjno ladanjsko sjedište, ali je shodno dostojanstvu sve potrebito vršenju obreda priredio i za povremeno odsjedanje, dakako, koristeći otok i u gospodarskom smislu po prijašnjem običaju.⁶⁹

S obzirom opet da se promjene oko svetišta zbivahu kad je nad Jadranskom zavladao Bizant kao država najtješnje vezana sa crkvom,⁷⁰ jača je mogućnost sve sagledati kao odraz posredovanja vlasti u pokrajinskome prostoru. Poznato je, naime, ondašnje uzdizanje pojedinih svetišta upravo dodjelom svetačkih relikvija kakvoj ovdje upućuje gradnja male memorije tik uz istom prilikom podignutu drugu crkvu.⁷¹ A razlozi zašto je taj čin izvršen baš na Mljetu, po svojoj prilici leže u prijašnjem njegovom društvenom značenju te, posebice, geopolitičkome položaju. Kao prvi u otočkome nizu našega uzmorja nadasve izložen na magistralnom plovidbenom putu, morao je biti još jače uvažen pri povezivanju gornjeg Jadrana s Istokom kad se ta stranstva nadođe pod istom upravom.⁷² U zamisli Justinijanove obnove Rimskog carstva zasigurno je pojačana uloga njegova smještaja na mostu prema Apeninskom poluotoku, slično kao što je s prodorom Oktavijana Augusta bio među prvima na udaru poradi osigurnja vladanja pribalkanskim prostorom,

K tome i primjenjeni građevni oblici pokazuju jačanje svijesti o bizantskoj nazočnosti, premda nisu morali biti izravno uneseni dok ih je kao svoju baštinu inače rasadivala Ravenna.⁷³ Općenito je ta glavna italska luka za Jadran bila povezana s našim otokom dalekim povijesnim nitima, a postajući sjedište egzarhata uz veće crkvene oblasti stekla je uokolo Jadrana i mnoštvo po-

sjeda.⁷⁴ Ukazujući na sve te mogućnosti, naravno, ne iznosim tvrdnju da je ikoja od njih neposredan uzrok poduzimanja na Mljetu, ali mislim da ih se ne može mimoći s obzirom na nalaženje prvih zapisa o otoku upravo u tamošnjem crkvenom arhivu.

Jačanje pak sakralnih službi Polača u sklopu pretpostavljenog utjecaja Bizanta, na svoj način odaje i gradnja još jedne crkve jugozapadno podalje od središnje palače.⁷⁵ Na drugoj strani uvale, pokraj vododerine što se spušta do postrojenja luke, naime, podignuta je oblikom složenija i veća crkva. U tlocrtu glavnog tijela nalikuje slovu T jer ima široku četvrtstu lađu te, neuobičajeno usmjeren sjeveroistoku, oltarni dio proširen s bočnim istacima. Pritom se na ravni zid začelja iznutra, pružena u glavnu prostoriju, prislanja polukružna ograda obrednoga žarišta. Tako je određen tip svetišta s upisanom apsidom i postranim pastoforijima, diljem hrvatskog uzmorja posve nepoznat, inače blizak iskustvima ranokršćanske arhitekture istočnog Sredozemlja.⁷⁶ Srednji dio polukružne pak ograde oltara ima još klupčicu za svećenstvo ozidanu zajedno sa središnjom katedrom pod većim prozorom. Klupa se proteže uza sve ostale zidove lađe, a ustroj prezbiterija i u konstrukcijskom pogledu nalaže detaljnije bavljenje njime. Odvojena istočna prostorija s očuvanim podankom trpeze najvjerojatnije je služila za liturgijske darove, a u susjednoj zapadno je krstionički bazen, kružnog obriisa ukopan u podu. Tako je oprema ove crkve, bolje reći njenog svetišta izuzetno potpuna unatoč jednostavnosti činitelja u krajnje svrsishodnom rasporedu koji obilježava cjelinu.

U nizu svojih za naše priobalje ne baš uobičajenih rješenja ili oblika pretežito vanjadranskog podrijetla, široka i razmjerno kratka jedina lađa nema prednji ulaz. Pristupa joj se, naime, bočno od strane inače udaljene palače, stubama uz koje je nekoliko građevnih ćelija.⁷⁷ Prva je pružena usporodno s lađom kao predvorje s obodnom klupčicom za pripremu novovjernika, pa je shodno tome i prolazna. Dalje slijedi svojevrsna memorija, od ove odvojena a prizidana krilu transepta sa zasebnom polukružnom apsidom i svojim ulaznim prostorijama nesimetričnog ustroja.⁷⁸ Iz toga proizlazi i

⁶⁷ Vidi: A. GRABAR, *L'art de la fin de l'antiquité et du Moyen Age - II*, Paris 1968, pp. 919.-938., Opširnije za brojne druge primjere i znanstvene novije poglede zbornik "Les églises doubles et les familles d'églises" - *Antiquité tardive IV/1996*, ed. N. Duval, passim.

⁶⁸ Pojava je uočljiva i u najsumarnijim pregledima bizantske arhitekture - Vidi npr. A. ALPAGO-NOVELLO, *Grecia Bizantina*, Milano, 1969., figs. pp. 13., 14., 19. itd. - ali joj nisam uspio pronaći potanji znanstvenih analiza ili argumentacija.

⁶⁹ Okrupnjavanje posjeda općenito prati kasnoantičku agrarnu privredu od 4. st. kad se već i javljaju crkvena zemljišna imanja kao sve značajniji činitelji općeg gospodarskog razvoja - o tome: R. LATOUCHE, *Les origins de l'économie occidentale*, Paris, 1970., pp. 33 etc.

⁷⁰ Općenito: G. OSTROGORSKI, nav. dj.

⁷¹ O tome potanje: P. BROWN, *The Cult of the Saints*, Chicago, 1981, p.

⁷² Misli se, dakako, na Justinijanovu rekonkvistu - opširnije: I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, Zagreb, 1992., g. II -A. B. uz napomenu da je odraz toga u Polačama s promjenom lika crkvene građevine među rijedim tako očiglednim slučajevima. Neupitno je nova vlast podstaknula intenzitet razvoja sakralnog graditeljstva Dalmacije obilježivši ga sa dobu i podrijetlu svojstvenim rješenjima - usp. i slično.

⁷³ Ta pitanja, nažalost, još kod nas nisu sustavno obradena i objavljena s obradom spomenika premda ih je odavno uspješno načeo kolega J. STOŠIĆ na splitskim simpozijima o crkvenoj povijesti.

⁷⁴ Bez iztavnog spominjanja primjera na istočnome Jadranu, kojih je najvjero-

jatnije moralo biti, o tome npr. "Storia di Ravenna" u Vol. II. - I. pag. 401., opisuje kako je već Flavije Valentinianus 430. god. dao crkvi Ravenne jurisdikciju nad kopnenim i obalnim gradovima, te samostanima srednje Italije.

⁷⁵ Nakon prvih upozorenja na izuzetnost objekta; C. FISKOVIĆ, nav. dj., bilj. str. 42. - spomenik je prvi obradio A. MOHOROVIĆ, *Prilog poznavanju razvoja arhitekture na otoku Mljetu*, Beritićev Zbornik, Dubrovnik, 1960., str. 25.-32. istaknuvši sve bitne odlike. Datirao je crkvu u 5. najkasnije u početak 6. st. a nastanak prigradnji označio djelom između 6. i 9. st. koliko su se onda vidjele. Dvadesetak godina kasnije iskopavanjem prof. D. BERITIĆ one su oblikovno pojašnjene iako nalazi nisu objavljeni do naših pregleda; vidi nav. mj. bilj. 58. i 62.

⁷⁶ Općenito: R. KRAUTHEIMER, *Early Christian and Byzantine Architecture*, London, 1965. Usp.: A. ŠONIĆ, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka, 1981.

⁷⁷ Pomoću njih upravo se i ostvaruje narav crkve složenog tlocrta a nije pouzdano da ih se može smatrati dogradnjama, bez obzira što je očito njihovo uslanjanje uz glavnu zgradu.

⁷⁸ Raspoznavanje vrste ili namjene - sadržaja u Polačama ravna se po tlocrtnom obliku prostorija jer u njima nigdje nije nađeno ulomaka prepoznatljive opreme ili sadržaja. Budući da s obzirom na postupnost njihovog oblikovanja u različitim stilskim razdobljima otpada pomisao o nedovršenosti što je pratila i palaču, radije pomišljamo o jednokratnom njihovom namjere provedenom pražnjenju. Više o spomeniku: I. FISKOVIĆ, nav. dj., bilj. 58.

uvjerenje u postupnost obrednog jačanja cjeline, što znači i dugo njezino trajanje unatoč dojmu da su neka građenja bila nedovršena a zamisao necjelovita. Tako je i sjeverozapadno dobila grobišne komore spojene s vratima iz krstioničke prostorije. I jedan sarkofag u većoj uz transept, priložen svim navedenim činiteljima, nesumnjivo svjedoči pripremljenost crkve za bogatije korisnike.⁷⁹ Ipak u zbroju svojih sadržaja ona se objavljuje značenjski vrlo složena, najvjerojatnije kongregacijska crkva što, dakako, ne isključuje opstojnost takve na privatnom, bilo svjetovnom bilo crkvenom imanju.

Sveokoliko uređenje i opremanje opisane cjeline dopunja uvjerenje o općem uzdizanju Polača nakon što je Bizant uspostavio stalnije norme života u jadranskom prostoru. A udvostručivanje najstarijeg svetišta istočno od palače pritom je značenjski sukladno podizanju ovog podaljšega, ali sa složenijim službama - po mojem sudu javnima bez obzira na vjerojatnost redovnika u toj jezgri.⁸⁰ Određivanju vremena početka njegove gradnje unutar 5.- 6. stoljeća, čini se da čitanje pukih oblika ne pomaže mnogo, isto kao što osobitosti opreme ne jamče neke pretpostavke o prilagodavanju redovničkim potrebama.⁸¹ Svejedno, ako smo prvo svetište očitili kao dvorsko pretpostavljajući mu gotovo privatno korištenje za nekog dostojanstvenika koji je u Polače imao trajniji pristup, u drugome je proširenje liturgijske služnosti pomoću drugačije opreme i namještaja zanimljivije.⁸² Predmišljavamo da jugozapadna crkva već i veličinom predviđaše širu zajednicu vjernika, odnosno da je imala javno-kolektivnu namjenu kao i svjetovne one gradnje visoke sadržajne razine koje od obrednih prostora ostadoše bitno veće ističući poglavito auličko-ladanjski smisao Polača.⁸³ Zacijelo su s njime ostale važiti u vremenu i prostoru kao - koliko znadem - nijedno drugo priobalno sjedište, živući od zadnjeg doba zapadnorimskog carstva do uzdizanja bizantskog gospodstva na Jadranu.

⁷⁹ Sarkofag je bez ikakvih oznaka ili ukrasa teško datirati osim što naglašenom veličinom otkriva svoje kasnoantičko podrijetlo pa i ranokršćanski duh uz pretpostavku da je rađen na lokalitetu. I. FISKOVIĆ, *Solinski tip ranokršćanskih sarkofaga*, *Arheološki radovi i rasprave* 12., Zagreb, 1996., str. 117. i d.

⁸⁰ Usp.: B. MIGOTTI, *Vrste i namjene ranokršćanskih zdanja u Dalmaciji*, *Radovi Fil. fak. u Zadru - povijesne znanosti* - 34. (21.)/1995., str. 113.-144. - bez izričitog spominjanja Mljeta.

⁸¹ Ali na pomisao o redovnicima stalno nuka neuobičajena klupa oko najveće prostorije lađe i u ostalima. Inače povezivanje širih funkcija s jezgrom kongregacijske crkve (koja ovdje stječe čak župne sadržaje s postojećem krstionicom) ni ne mora isključivati mogućnost samostanskog svetišta. U ovome slučaju takvoga vidimo u odnosu na drugu, manju crkvu shvaćenu za dvorsko-biskupsku a osobito ojačanom fazom 6. st. Iz drugih izvora dobro je znana brojnost pa i jačina samostanskih sjela na jadranskim otocima još u tijeku 5. st.

⁸² Posebice u smislu postojanja sintrona su supeđaneumom i središnje oblikom jako naglašenom katedrom, te sakristijom i krstionicom u bočnim prostorijama uz luk apside upisan u T tlocrt. Usp.: P. CHEVALIER, *Les sièges du clergé et des fidèles dans les églises paléochrétiennes de Dalmatie*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 83., Split, 1990., str. 70.-73.; Za povijesnu podlogu mojim promišljanjima vidi djelo nav. u bilj. 104.

⁸³ Bez obzira na različitost zaključaka ili čak datacija spomenika, takav mu smisao ističe većina pisaca koji su se na Polače osvrtni počevši još od legendi iz minulih stoljeća. Ranokršćanske su obje crkve kao činitelj cjeline uvažene kasnije, ali su sa svoje strane kao

A slijedom promišljanja razvoja te usuda spomeničkog sklopa iz ranoga kršćanstva, znakovito je da ni druga crkva ne bijaše dugog trajanja.⁸⁴ Sluti se da je poput prve bila zapuštena prije srednjeg vijeka, dijelom i porušena spravnijem većine pomoćnih prostorija sa zemljom. Jedino je glavna zgrada: lađa s transeptom naknadno natkrovljena ili obnovom vraćena namjeni. Po svojoj prilici bijaše to tek u jeku ustaljivanja romaničkoga sloga, kako dokazuje nadogradnja začelnoga zida s novim, tipski srednjovjekovnim prozorskim otvorima po više zazidanih izvornih.⁸⁵ Izvjesno je, međutim, da se to odigralo istodobno sa stilski pouzdanijom završnom fazom oblikovanja prve, na izrazito romanički način posvođene crkve. Neobjašnjen ipak ostaje tadašnji njihov odnos, pače i prava uloga u prvo doba srednjovjekovnog života otoka uz začudnu činjenicu da su baš kao i palača ostale bez igdje zapisanih naslova.

Ukupni poduhvat obnove - po mojem sudu - mogli bismo pripisati benediktincima koji u osvit zrelog doba srednjeg vijeka Mljet preuzeše u svoje ruke. Nismo stoga daleko ni od tvrdnje da im u Polačama bijaše jedna od prvih postaja, iako je historiografija dosad drugačije predočavala dolazak redovnika na otok.⁸⁶ A u tome kontekstu i posvemašnje brisanje imena, odnosno zaboravljanje posvetnih naslova svetišta iz ranokršćanskog i bizantskog doba može biti potvrda slutnji da ih je držala vanjska sila s nestankom koje se nad čitave Polače nadvila šutnja. Na, pošto je ona utajila i podatke o srednjovjekovnom preživljavanju mjesta, to se pouzdanijom čini njegova sadržajna vezanost s oblicima prethodnog života i vladanja.⁸⁷ Koliko su njihova postignuća na osamljenome otoku bila izložena stradanju, uostalom, dokazuje i nestanak spomenika graditeljstva nastalih prije 11./12. stoljeća i u drugim dijelovima Mljeta.⁸⁸ Tako opet ipak stojeće ruševine dvaju svetišta u zatišju Polača ostaju najstariji dokazi preživljavanja kulturnih mjesta, a s obzirom na to palača je sama svojevrsno čudo za sebe jer nije nikad potaknula rast naseobine koja bi nadjačala njene razmjere, iako je važila kao središte produženja kasnoantičkog života.

zdanja iznimnih oblika i specifičnih vrsta podgradile dojam o izuzetnosti, odnosno natprosječnosti prilika osnutka i života Polača u kasnoj antici.

⁸⁴ Iako nema znakova rušenja te su, začudno, ranokršćanske instalacije u prezbiteriju ostale čitave, zanimljivo je kako su i ovdje pomoćne prostorije uz glavno zdanje razmetnute do temelja, a glavna crkva ponovno dograđivana nakon što su joj svi zidovi poravnati do određenih visina: I. FISKOVIĆ, *nav. dj.*, bilj. 58.; P. CHEVALIER, *Salonia II*: bilj. pp. 454.-456.

⁸⁵ Usp.: M. MAGNI, *L'architettura romanica Comasca*, Milano 1963. Ta je kompozicija začelja sa srednjim križolikim prozorima između dva lučno završena poznata od 11./12. st. te smatrana elementom datacije - vidi i L. FRACCARO DE LONGHI, *L'architettura delle chiese cistercensi italiane*, Milano 1958. *pasim*.

⁸⁶ Vidi: I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj* - II., Split, 1964., str. 441. i d. s pozivom na stariju literaturu i izvore.

⁸⁷ Mislimo na dolazak srednjovjekovnih samostanaca u prijašnja crkveno-redovnička mjesta, što nije pravilo ali ni rijedak slučaj - usp.: B. MIGOTTI, *nav. dj.*, bilj. 80.

⁸⁸ Premda arheološka karta nije potpuna, novi nalazi na istočnome kraju otoka svjedoče kako ga je kasna antika čitavog bila osvojila - vidi: I. ŽILE, *Starohrvatska crkva Sv. Petra i Pavla na lokalitetu Crkvina - otok Mljet*, *Obavijest HAD*, 2./1996., str. 31.-34.; Čak se i na otočiću unutar Jezera, gdje benediktinci utemeljuju glavni samostan - I. OSTOJIC, *nav. dj.* - vide ruševine vrlo vjerojatno kasnoantičkog podrijetla: C. FISKOVIĆ, *Popravak benediktinske crkve na Mljetu*, *Ljetopis JAZU* - 55./1949., str. 19.-49.

Slika 17. Pogled s jugoistoka na dvojni crkvu s kapelom (M. Motaš, 1984.)

Fig. 17. A view from the south-east direction at the double-nave church with the memoria-chapel.

U težnji za rasvjetljavanjem te sudbine, možemo i to uzeti za potvrdu tvrdnji da Mljet gospodarstveno nije mogao izdržavati svoju zajednicu u dovezima iz 5./6. stoljeća kad se rastrgoše njegove veze sa antičkim maticama. A u istome smislu nužno se navratiti na još jedan pisani trag iz doba punijeg života Polača. Riječ je o nepotpunoj oporuci iz poznog 6. stoljeća, nadenoj u Ravenni a sa spominjanjem osim grada Solina te još nekih spomeničkih mjesta u Dalmaciji,⁸⁹ također i "insulae Melitense"; otoka Mljeta. Pače o njemu piše najviše s nalogom iz apeninskog središta o raspodjeli svote koju je, zanimljivo, istovjetna prihodu označenom u Odoakarovo darovnici potkraj 5. st. Određuje se, naime, iz tamošnjih dobiti osigurati stotinu dukata za paljenje kandila i potporu siromasima u otočkim crkvama. Jednako toliko - prema posrednom prijevodu - zavještava se za uzdržavanje "castella" tj. utvrda ili sela uz raspodjelu preostataka za otkupe zarobljenika.⁹⁰

⁸⁹ I. NIROLAJEVIĆ, Veliki posed u Dalmaciji V. i VI. veka u svetlosti arheoloških nalaza, *Vizantološki zbornik*, str. 283, i d.

⁹⁰ Ista preuzima dokumental i interpretacije iz: G. MARINI, I papiri diplomatici, Roma, 1805., Dok. No. 78., upozoravajući da je nestao tijekom Drugoga svjetskog rata.

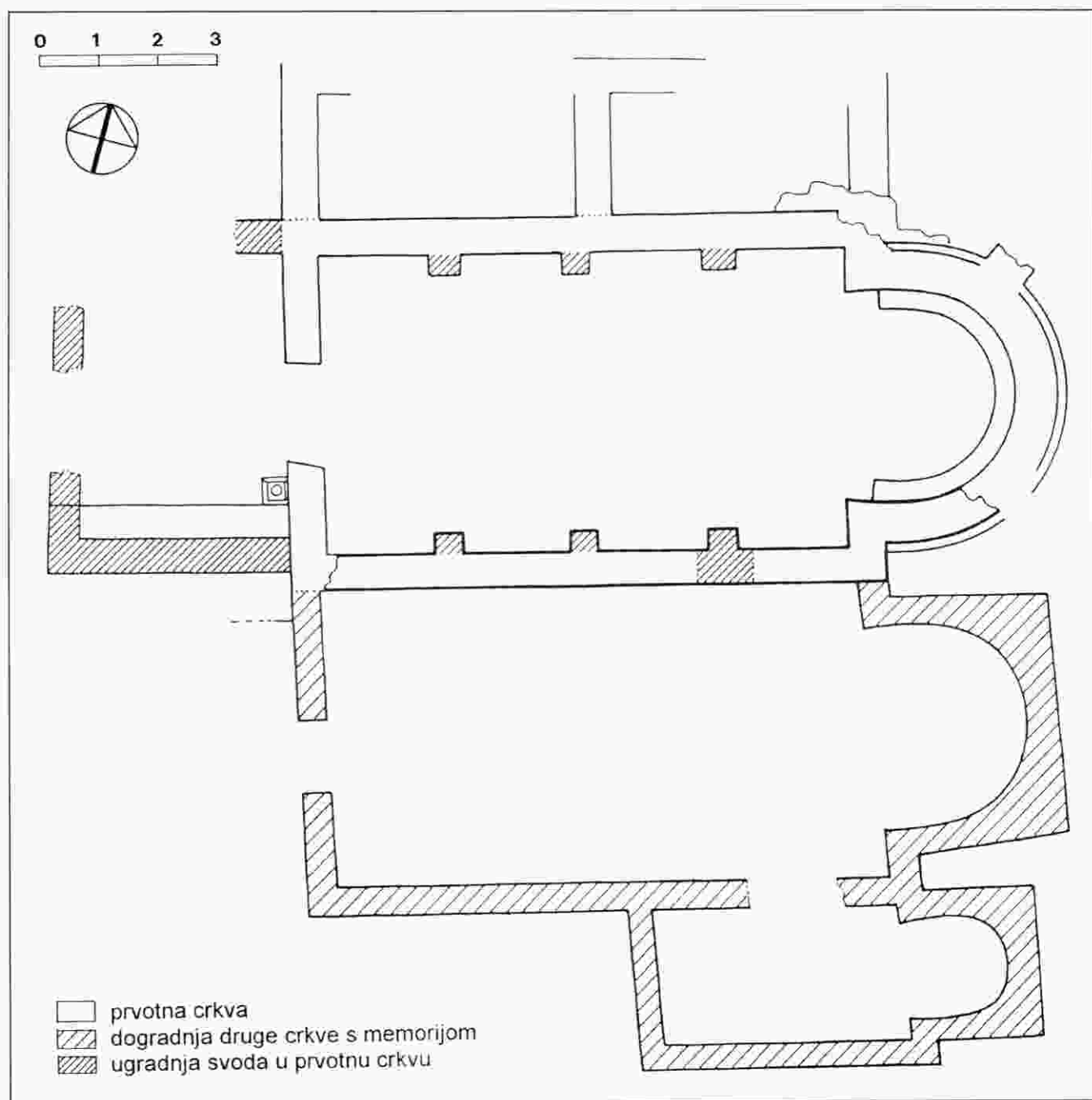
⁹¹ Mljet su na izloženoj položaju poradi toga ponajviše pohodili gusari gotovo do novijih doba.

⁹² Odlično to osvjetljavaju nalazi na nedalekom otočiću Majšanu, poput Mljeta živom u kasnoj antici sve do pojave benediktinaca: C. FISKOVIĆ, Ranokršćanska memorija i groblje na Majšanu. *Starohrvatska prosvjeta* 12./1983., str. 65.-80. s nabrojenim brojnim nalazima staklenih različitih lampi.

U svim se stavkama, dakle, čitaju uobičajeni činitelji života iz "najnesigurnijih vremena" na otoku gdje su nedavno otkrivene druge utvrđene naselbine iz kasne antike, a učestalost otimanja ljudi bijaše stoljećima redovita pojava.⁹¹ Dvojbeni su, možda, "siromasi" ukoliko nije riječ o hodočasniciima ili pak monasima koji opsluživali zasigurno postojeće crkve u kojima se kao i inima diljem obale običavahu zavjetna kandila.⁹² Zbog nepotpunosti izvora, listine bez početka i kraja koja je najposlije i nestala, neprovjerljive su naznake posjeda pa i dojam o znatnoj naseljenosti otoka.⁹³ Ali se temeljem davnog objavljivanja možemo pouzdati u pomno sročenu analizu koja ga je ispravno vezala uz opće načine raspolaganja sa crkvenom imovinom u prostoru solinske nadbiskupije.⁹⁴ Usporedbom s drugim pisanim vrelima uglavnom iz poznatih rimsko-papinskih zbirki dokumenata, podertana je obuzetost vjerske uprave provincije Dalmacije brigom o održavanju kako svetišta tako i zemljoposjeda kao ključne osnove preživljavanja uoči nastupa vladavine Bizanta.

⁹³ Svejedno ostaje upitno je li od Dioklecijana uspostavljeni a u 6. st. zasigurno važeći porezni sustav po načelu *capitatio-iugatio* bijaše prikaldan osiguranju naznačeno visokog prihoda s otoka. U tom smislu se dalje pomišlja na dobit sa sidrišta lađa - usp. bilj. 52.

⁹⁴ I. NIROLAJEVIĆ, nav. dj. poziva se, naime, na aktu Solinskih crkvenih sabora iz 530. i 533. god. i njihove odredbe u svezi s čuvanjem crkvene imovine po čemu i ovome dokumentu daje posebno, donekle usporedno značenje. Možda je to stajalište ishitreno, pogotovo dvojbeno za njeno uvjetovanje osnutka crkava u Polačama s posjedom jer ostaje nejasno čemu onda dvije dosta različite. Sve to ipak pridonosi uvjerenju o važnosti spomeničkog sklopa kojeg obradujemo.

Slika 18. Tlocrt crkve jugoistočno od palače - faze oblikovanja (I. Fisković - I. TENŠEK, 1997.)

Fig. 18 The ground-plan of the church south-east of the palace - phases of the design

No s osvitom na stanja Mljeta, koja rečena oporuka na svoj način pokazuje, sve je sagledano kao dokaz postojanja "velikog posjeda ranobizantskog tipa" na otoku.⁹⁵ Tim oblikom gospodarskog ustroja i raspolaganja prostorom, posredno se pokušalo objasniti i spomenički sklop u Polačama bez dovoljno priznavanja svih njegovih prostorno-vremenskih dimenzija. Okrećući se više njima, upozoravam na postupnost gradnje pa i dinamiku mijena u tkivu naseobine, posebice naglašavajući da pojava spomenutog oblika upravljanja slo-

bodnim privrednim površinama tzv. velikog zemljoposjeda ranobizantskog tipa nije široko zajamčena prije 6. st.⁹⁶ Pogotovu je o tome izlišna rasprava dok se ne zna točna politička pripadnost, kako dubrovačkog kotara, tako i velikog otoka.

Zato bih istragu o podrijetlu više nego zanimljivog i važnog spomeničkog sklopa odriješio: takve jednostranosti i usmjerio starijem dobu. Premda su sukladnosti s razdobljem u koje ga se inače datiralo neminovne jer proizlaze iz iste društveno-političke i svekolike kulturne podloge,⁹⁷ Polače

⁹⁵ S pozivom na poznatu studiju G. OSTROGORSKI: Veliki posjed u vizantiskom carstvu - vidi *Subrana dela II*,/1969., str. 175.-186., ne vodeći dostatno računa da je to oblik organizacije teritorija i prije osmišljen unutar Zapadnoga carstva - vidi: C. W. PREVITE - Orton. *The shorter Cambridge Medieval History* - 1/1971., pp. 16-17. i dr.

⁹⁶ Usp: G. OSTROGORSKI, *Privreda i društvo u bizantskom carstvu*, Beograd, 1969., str. 6.-7, 101.-102. itd.

⁹⁷ Usp: M. ROSTOVZEFF, *Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1963.; P. BROWN, *The World of Late Antiquity*, London 1971., *passim*.

nameću i - po mojem sudu - omogućavaju ipak preciznije raslojavanje na koje ovdje prvi put ukazujem cjelovitije.

Prije svega u tom pogledu naglasiti nam valja da su Polače kao spomenički sklop niknule u tako atraktivnome liku već u razdoblju dok je - prema uopćenom povjesničarskom uvjerenju - Dalmacija potpadala prefekturi Italije ili istoj dijezi.⁹⁸ Nije bilo preobraćanja toga u korist Istočnoga carstva ni kad je početkom 5. st. pokrajina njemu darovana, jer to bijaše formalni čin bez posljedica.⁹⁹ A prema razlistanome nizu pitanja o stanjima i životu Polača, svi su izgledi da je glavnina graditeljskih zahvata uz svekoliko uređenje prostora izvršena prije gotskog osvajanja istočne obale Jadrana u pretposljednem desetljeću 5. st. Tim znakovitija ostaje nazočnost univerzalne carsko-državne ideologije u čitavome sklopu koji se predočuje bez osobitih mogućnosti za nova otkrića. Osobito uz sadržaje luke sa crkvama, što se gdjekad na istome uzorju ponavlja,¹⁰⁰ to nameće svrshodnost središnje palače predviđene za natprosječno događanje. Velika dvorana u njenoj jezgri prodičena razvedenim pročeljem teško je - koliko uspijevamo dokučiti - mogla služiti nečem drugom osim carskom ceremonijalu, dok njezin tipični arhitektonski ustroj odgovara nadasve onome božanskom nadahnuću koje su takve prilike i u kasnoj antici iziskivale.

Utoliko se sa svih strana luči pitanje sa kojim se to povijesnim prilikama mogla zamisliti gradnja te palače u otočkoj osami i tko je uopće mogao izvršiti pothvat njenog gradjenja uz daljnji trošak oblikovanja termi, podizanja crkava i ostalih pratećih zdanja.

Odgovore, naravno, otežava činjenica da se dosad u nas nije ni naslutio a kamoli iznašao ikoji povijesni podatak od izravne važnosti za procvat Polača. Podjednako vrijedni u uvali nađeni kameni natpis, međutim, poganskog je postanka i pripada vremenskom sloju kojeg je nadvladala ranokršćanska kultura s nadmoćnijim i zanimljivijim postignućima u istome prostoru.¹⁰¹ Tako se nužno oslanjamo na gole građevine, pače njihove ruševine, bez dovoljno klesane dekoracije stilski pa i vremenski tek relativno odredive. Ipak nam

pritom pomažu uočljive promjene izvornih likova arhitekture posredno svedenih uglavnom u granice 5. stoljeća očitovanjem samih naknadnih promjena na crkvama.¹⁰² A njihova oblikovna srodnost sa središnjom palačom i ostalim svjetovnim zdanjima govori o usporednosti nastajanja prije stilskih zahvata prepoznatljivo bizantskog podrijetla. I onoliko uvjerljivo koliko se izdvojila faza 6. stoljeća, inače popraćena i sa pisanim spomenima Mljeta,¹⁰³ toliko se uzdigla ukupnost pa i vrsnoća posredovanja iz 5. stoljeća kao ključnog. Čitav postupak čitanja spomeničkog sklopa zapravo vodi uvažavanju tog razdoblja donekle odredivog po zapisima koji također navode otok kao točku stranih zanimanja ali podrazumijevaju prethodni rast Polača.¹⁰⁴

Sljedno opet takvom sažimanju većine gore navedenoga, neizbježno se dotaknuti prošlosti Jadrana iz sredine 5. stoljeća. A njoj je osobite dimenzije dalo izdvajanje Dalmacije iz okvira antičke društveno-političke cjeline kad se na čelo nezavisne uprave 454. god. popeo comes Marcellinus iz reda rimskih patricija s nakanom uspostave protuteže slabosti vladarske kuće iz Ravenne.¹⁰⁵ Uspješno iskoristivši opće nered na matičnome poluotoku i odvojivši brodovlje na Jadranu kao bitnu snagu, uz ojačanu pokrajinsku vojsku uspostavio je punu državnu organizaciju.¹⁰⁶ Na politički osamostaljenome području, dobivši priznanja svojih časti i ovlasti s dvora u Konstantinopolisu, zasnovao je "dalmatinsku dinastiju".¹⁰⁷ Premda njena pojava bijaše tek nužni prinos nadvladavanju nesredenošću u nadležnostima dviju prijestolnica više-manje istog kulturno-političkog bića,¹⁰⁸ uprava joj je potrajala četvrt stoljeća sadržavajući i konačno utruće Zapadnog rimskog carstva.

Kroz to vrijeme u jadranskom se podneblju na dužnosti zadnjih njegovih uzdržavatelja izmjeniše Marcellin, rodom Dalmatinac, i njegov nećak Julije Nepot iz iste domovine. Prvi je pak shodno svojoj ulozi umoren 468. god. pri pohodu protiv Vandala na Siciliji, uoči osobnog preuzimanja zapovjedništva nad združenim vojskama Rima i Bizanta.¹⁰⁹ A drugi je potom, god. 476. svrgnut s položaja zakonitog cara Zapada, izabrao Dioklecijanovu palaču za utočište, ali je i u njoj mučki ubijen 480. godine.¹¹⁰ Oba su pojedinačno odigrali stanovitu ulogu u održavanju

⁹⁸ A. H. M. JONES, *The later Roman Empire*, Oxford, 1946.; J. J. WILKES, *Dalmatia*, London 1969.

⁹⁹ Uz nav. P. BREZZI, *La civiltà del Medioevo Europeo*, Firenze, 1971. Riječ je o pokušajima Gale Placidije i ostalih da izmire prijestolnice - usp. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb, 1925, gl. V.

¹⁰⁰ Vidi kod: M. ZANINović, *Ranokršćanske crkve kao postaje plovnome putu duž istočnog Jadrana*, VAHD, 86. - 1993., str. 125.-146., Z. BRUŠIĆ, *Starokršćanski sakralni objekti uz plovidbenu rutu istočnom obalom Jadrana*, *Diadora* 15./1993., str. 223.-236.

¹⁰¹ M. ZANINović, nav. dj. u "Od Helena do Hrvata", Zagreb, 1996. str. 345. i d. - pripomenuti k tome valja da se već tu Polače određuju kao posjed vanjskog gospodara.

¹⁰² Vidi: I. FISKović, *Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkome kraju*, u "Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkome području", Zagreb, 1988., str. 189.-203.

¹⁰³ Vidi gore bilj. 90 i tekst na koji se odnosi. Napominjem da za druge krajeve hrvatske zemlje nema sličnih pojava te iznimnost kasnoantičkih spomena Mljeta svjedoči njegovu važnost i vrijednost u ondašnjem životu na Jadranu većih kulturno-političkih tvorevina.

¹⁰⁴ Ne treba zaboraviti da se od sredine 5. st. uvrijezilo podizanje privatnih crkava posebice na imanjima, te da ih služila vjerska uprava sa svojim

regionalnim hijerarhijama nije ni u čemu mimoilazila. Za usadivanje Mljeta u taj sistem - vidi: J. Ph. THOMAS, *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, *Dumbarton Oaks Studies* XXIV/1987., pp. 1.-97. - otvara još više pitanja, pa će u tom smjeru trebati voditi daljnja istraživanja. Međutim su u zreloj VI. st. osnivanja takvih postaja zabranjena, pa je to razlog više viđenju Mljeta u crkvenim rukama.

¹⁰⁵ Opći podaci: J. J. WILKES, nav. dj. 1969. - *Dalmatia in the Later Empire - capt.* 15 u nav. dj. bilj. - dio. II, str. 420.-423. s pregledom izvora.

¹⁰⁶ Tu zanemarenu zbiljnost priznaje brojna relevantna literatura - npr. E. STEINY, *Histoire du Bas Empire* - I, p. 349.; J. R. MARTINDALE, *The Prosopography of the Later Roman Empire* - II, Cambridge 1980, pp. 708.-710.

¹⁰⁷ Vidi ključno: M. NIKOLANCI, "Dalmatinska dinastija" i propast zapadnog rimskog carstva, *Radovi Instituta za hrv. povijest* 18., Zagreb 1985., str. 5.-22.

¹⁰⁸ G. GAGGERO, *Il comes Marcellino e l'autonomia della Dalmazia*.

¹⁰⁹ Isto: Usp. F. ŠIŠIĆ, nav. dj. str. 162.-164. - ističe da je zaslugom Marcellina Dalmacija izišla iz zajednice s Italijom a važila kao nezavisna spram istočnog Carstva, kako je nastavljala održavati i Julije Nepot, koji je u Bizantu i Galiji smatran zadnjim zakonitim carem.

¹¹⁰ Lj. KARAMAN, *Događaji iz petog stoljeća u splitskoj Dioklecijanovoj palači*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 14./1962., str. 5.-11.

Slika 16. Unutrašnjost crkve nakon restauracije (M. MOJAS, 1984.)

Fig. 16. The interior of the church in south-east side of the palace

latinske kulture na obali Ilirika, makar dosad nije uočeno velikih ni odraza ni posljedica njihovih zasega. Sva su pak zbivanja oko njihove vladavine krajnje složena, pa s oskudnim izvorima i nedostatno pročišćena u znanosti tako da ostavljaju i nedoumica, posebice u pristupu odnosima između Rima i Carigrada na graničnim teritorijima.¹¹¹ Nu, budući da oko priznavanja samostalnog upravljanja dvaju pokrajinskih vladara nad Dalmacijom 455. - 475. god. nema kolebanja, privlačnim se čini povezivanje spomenika na Mljetu s njihovom vladavinom.

Iako je zasad malo potpora čvršćim zaključcima u tom smjeru, ipak nam se takva promišljanja o postanku Polača nameću s dosta razloga. U prvome redu uočiti se može kako je Marcellin svoju vlast zasnivao na mornarici, dok sa lučkim gradovima Dalmacije i nije ostvario znatniji dodir.¹¹² Kao da se pribojavao uvriježenih urota (od kakvih je najposlije i stradao), a inače je i u odalečivanju od Italije - popunjene neprijateljskim mu Gotima - stremio jugoistoku pogotovo kad je iz Carigrada dobivao podršku.¹¹³ Tamo priznati njegov naslov,¹¹⁴ daje mu pak pravo na doličnu rezidenciju koju je valjda pravodobno priskrbio.

A otok kojeg je neminovno doticao promet među središtima država o kojima je ovisio, udovoljava svemu tome to više što se otprije smatrao carskim ili državnim dominijem a i kasnije se povijesno spominje u vlasnosti jednog gospodara.¹¹⁵ Povrh svega

Marcellinov doticaj s takvim mjestom načelno podupire i njegova staleška pripadnost krupnoj aristokraciji latifundista koja ga je početno i uzdigla.¹¹⁶ U prilog istome ide i činjenica da je, usuprot političkim rastrganostima i nemoći ondašnjeg Rima, zagovarao savez sa Bizantom.¹¹⁷ Izravno se oko toga sa svojem vladarskog mjesta zalagao do mjere da ga neki ističu produženom rukom basileusa s Bospora na Jadranu.¹¹⁸ A nama to u svjetlu njegova ugleda i položaja na pozornici Sredozemlja daje pravo vjerovati da bijaše poklonikom tamošnjih običaja u svezi s gospodarenjem nad prostorom ili oblikovanjem ladanjskih skloništa.

Iz tog kolopleta vjerodostojnih podataka i iskustava gledanja kasnoantičkih, odnosno ranobizantskih spomenika, postupno se pomalja cjelovitiji prijedlog viđenja Polača u vremenu njihovog punog oblikovanja. Svekolika zbiljnost nabrojanih okolnosti i uvjeta učinila mi se dostatnom bar za pokušaj razrješavanja zagonetke postanka tamošnjih spomenika, koje već dugo shvaćamo kao izuzetnu vrijednost a ne usudujemo joj se ocrtati pobliža određenja.¹¹⁹ Ograničeno su tome koristile primarne obrade još nepotpuno proučene arhitekture dok se nisu ukazale žive mijene njihovih ustrojstava kao dokaz tijeka stoljeća u prostoru nabijenom visokim sadržajima. Tako je jedan sloj tamošnjih zbivanja tumačio drugi, prijašnji ili kasniji, a uvid u cjelinu su olakšali pisani izvori, dugo ostavljeni po

¹¹¹ Osobito: G. GAGGERO, nav. dj. s ogledom šire literature.
¹¹² F. Šišić, *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1925., str. 162.-163.
¹¹³ O tome potanje: J. FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957., str. 23.-27.
¹¹⁴ O tome usp: M. NIKOLANCI, nav. dj. str. 13.-15. i J. Ferluga, nav. dj. prema pisanim izvorima.

¹¹⁵ Kako opravdano naglašava i J. STOŠIĆ, nav. dj.
¹¹⁶ Vidi: G. GAGGERO, nav. dj.
¹¹⁷ M. NIKOLANCI, nav. dj.
¹¹⁸ J. FERLUGA, nav. dj.
¹¹⁹ Dok sam rukovodio dubrovačkom službom zaštite spomenika 1992.-95. god. potaknuo sam sustavnija istraživanja kojih je ovaj tekst dio.

strani. Nažalost nismo bili u prilici uočiti ili proučiti išta sličnog u graditeljskoj baštini Europe ili Sredozemlja.

Nama se sada više nego znakovitom čini i činjenica da se listine sa spomenom Mljeta nalaze u Ravenni jer to pojačava uvjerenje o izravnom posezanju uprava Jadrana prema otoku otpočetka. O prednostima koje je pritom imao prekomorski grad, od svojeg utemeljenja važan za zračenje italske kulture na jadransko podneblje a potkraj antike odlučan za stapanje istog s Bizantom.¹²⁰ suvišno je i govoriti. Već je, uostalom, naglašeno kako uključivanje važne darovnice dobiti s Mljeta u službene knjige ravske crkve svjedoči njeno, zacijelo nipošto slučajno zanimanje za otočki posjed.¹²¹ Možemo dodati kako nalaženje druge one oporuke u istoj sredini osvjetljava tu povezanost još čvršće za razdoblje uzdizanja sudionika bizantske, čak više moći i vlasti. A sa dokidanjem utjecaja Ravenne pri utruću egzarhata - po svemu sudeći - na Mljeta su nastupila višestoljetna, šutnjom zalivena odumiranja. Tako se opet povratno potvrđuje međuovisnost Polača i apeninskog kulturno-političkog središta Jadrana koju prvotno otkrivaju morfološko-stilske srodnosti ranokršćanskog sloja arhitekture u otočkoj uvali.¹²²

Uz neprijeperne potke dodira tijekom 5. ali i 6. stoljeća, slabo je razvidno biće posrednika ili čak nositelja tih veza. To je ono ključno pitanje: tko Polače podiže i održava, makar taj čimbenik nije morao biti trajno istovjetan, čak ni istorodan. Za kasnija razdoblja promišljanja o ravske crkvi se nadovezuju na opću njenu ulogu, s obzirom da je ta ustanova preuzimala predaje i dograđivala iskustava stečena o boku carsko-rimskih ili bizantskih te kraljevsko-gotskih (u manjoj mjeri čak langobardskih) državnih tvorevina još i prije uspostave egzarhata.¹²³ Dokazuju to, između ostaloga, njena teritorijalna posezanja znatno preko prostornih dometa biskupske ovlasti uokolo Jadrana.¹²⁴ U svezi s time gdje kad se u historiografiji govori o svojevrsnom njenom "principatu" zasnovanom na preuzimanju prava carskih opozreivanja i vojnih dobara zapadnorimske države.¹²⁵ Sigurne dokaze tome pružilo je tlo čitave Istre, a u Dalmaciji se - koliko znadem - nije uočilo jasnih odraza budući da je splet veza još prilično neproučen.¹²⁶ No svi su izgledi da nam dvije listine sa spomenom Mljeta u tom smislu odškrinuše vrata, pa je to polje zanimljivog daljnjeg istraživanja.

¹²⁰ Vidi nav. dj. "Storia di Ravenna", 1994.

¹²¹ I. NIKOLAJEVIĆ, nav. mj. što ukazuju i davne slutnje kod drugih: B. GUŠIĆ - C. FISKOVIĆ, nav. dj.

¹²² Ravenatskima po stilu, doduše, nitko ih nije imenovao ali je traženje usporedbi u morfologiji na to ukazivalo još od M. CAGIANO DE AZEVEDO, *Ville rustiche tardoantiche e installazioni agricole altomedievali XIII Settimana di studi di Centro sull'altomedioevo*, Spoleto, 1965.

¹²³ Kako se to izričito navodi u nav. dj. "Storia di Ravenna" - II/2, pp. 395, i.d. otkrivajući podudarnosti koje možemo uvažiti za objašnjenje Polača premda u nas nema takvih dokumenata niti uvidi u stanja.

¹²⁴ Ona se zapravo s vremenom uvećavaju od prilika nav. u bilj, ovdje do uspona egzarhata, a organizacija teritorija često prema prethodnim običajima uključuje i veće palače kao sjela zemljoposjeda. Mjet sa time, naravno, nema izravnih veza ali je odveć sličnosti i da ne bismo na njih upozorili. Međutim se u više puta spominjanim lokalitetima s nazivom "Melita" ili "Meleda" u talijanskoj literaturi uočava zbrkanost koja nas priječi određenijim zaključcima. Usp: G. RAVEGNANI, *I castelli e città fortificate nel secolo VI*, Ravenna, 1983, i dr.

¹²⁵ Možda preslobodno, ali se u okviru tog procesa naziru dodiri za konačno objašnjenje Polača gdje bi trebalo isključiti jaču nazočnost bizantskih upravitelja Dalmacije, u pravilu više usmjerenih gradovima

Usredotočeni zasad na Polače raspoznali smo im bitne sadržaje kao i različite faze njihova održavanja sve do susreta sa srednjim vijekom. Premda se i njegov umjetnički izraz početno okrznuo o tamošnje spomenike, trajno obavijene šutnjom, zacijelo su težišta otočkog života prebačena na druga mjesta zahvaljujući snaženju benediktinaca kao dugoročnih, u srednjem vijeku jedinih posjednika čitavoga Mljeta.¹²⁷ Njegova prostorna izdvojenost, osamljenost pred jadranskim pučinama, uvelike je uvjetovala slabu povezanost s tijekovima dalmatinske povijesti koja o otoku začudno malo govori. Smatrajući to dokazom više o njegovoj umreženosti u šira zbivanja na sredozemnim pozornicama, uvidamo mu svekoliku posebnost nalik onoj koju svojom vrsnoćom jamče sami spomenici na koje smo se oslonili tražeći odgovore inim pitanjima, moguće značajnijima negoli sklop u Polačama može podnijeti.

Ipak, uviđajući njegove vrijednosti pokušali smo mu поближе odrediti sadržaje te razvojne etape u provjerljivijoj kronologiji, jer smo to naprosto smatrali dugom znanosti suočene s tajanstvenom spomeničkom cjelinom. Vjerujemo da će se uz postignuto zaokruživanje životopisa jednog spomeničkog sklopa pridonijeti ukupnom poznavanju djelatnih dosega i umjetničkih izražavanja jadranskog društva na razmeđu velikih civilizacijskih epoha antike i srednjeg vijeka.¹²⁸ Moramo nad neizvjesnošću uspjeha razrješavanja postavljenog zadatka još priznati kako je samom okretanju kasnoantičkim ostvarenjima u Polačama nukala i slaba proučenost kasnijih zbivanja na Mljeta. Smatrali smo ipak više nego znakovitim da se o otoka, dotad osamljena u nepoznatom uređenju, zajednica u 14. stoljeću svojom odlukom priklanja državi Dubrovnika. Slijedom iste samosvojnosti svi su stanovnici Mljeta čak i kao seljaci uživali osobita prava sa sviješću o negdašnjoj samostalnosti po svojem statusu.¹²⁹ Također se i u tome naziralo ako ne prežitke a ono posljedice i odraze one razine starijeg življenja koje su na svoj način Polače najčvršće oslikavale. Pa ako ih se ne uspije značenjski oertati ovako kao što smo predložili, tj. kao povremenu rezidenciju privremenih vladara Jadrana, mislim da se ipak isplatilo pozabaviti bičem spomeničkog sklopa u širim vremenskim i prostornim kolosijecima, jer to vodi njegovim određenjima koja na poslijetku mogu ostati i bez konačnog zaključka.

prije kao i poslije uspostave teme - usp. J. FERLUGA, nav. dj. No nažalost se kod nas tim pitanjima još nitko nije sustavnije bavio.

¹²⁶ Posjedi crkvene ustanove iz Ravenne bar su donekle uočeni a zanimljivo je da ih potvrđuju još i europski vladari iz dinastije Salijevaca do početka 11. st. povremeno iz Ravenne nadzirući "Regnum Italiae". Vidi: L. TORRE, *Le pergamene istriane nell'Archivio archivescovile di Ravenna, Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria XLVI/1929, XLVII/1930*, što povlači posljedice u oblicima sakralne arhitekture te ravenški utjecaj tim putem opstaje i duže - vidi: I. FISKOVIĆ, *Rovinjske crkvice iz osvita romanike*, Starohrvatska prosvjeta 21/III, 1996., str. 123-144, te: ISTI, *Nova videnja oko benediktinskog samostana na Limu*, "Arheološka istraživanja u Istri", Zagreb-Poreč, 1997., str. 235-251.

¹²⁷ O tome: I. OSTOJIC, nav. dj. ali bez posve odgovarajućih potvrda u spomeničkoj baštini do osnutka samostana na Jezeru.

¹²⁸ Ne treba smetnuti da je sa sličnim velom tajne još zakrivena u priličnoj mjeri i prošlost većih središta poput Dubrovnika i Stona pa i Cavtata kao i Korčule: I. FISKOVIĆ, *Tradicije i inovacije u urbanističkom liku starog Dubrovnika*, "Dubrovnik" 4/1994., 103-123.

¹²⁹ O tome: M. PUČIĆ, *Statut oli zakoni od otoka Mljeta*, Dubrovnik eviet narodnog knjištva, Dubrovnik 1852. Sa nedokučenim odgovorom da li postojanje tako samostalnih seoskih zajednica uistinu odaje prethodno postojanje crkvenih velikih posjeda što se gdje kad u literaturi spominje.

Slika 19.-20. Danasnji izgled crkve jugozapadno od palače (l. Fisković, 1995.)
Fig. 19-20 The present-day appearance of the church, south-eastern side of the palace.

l. FISKOVIĆ, JESU LI POLAČE NA MJETU BILE SJUELO VLADARA DALMACIJE?, *Pril. Inst. arheol. Zagrebu*, 13.-14./1996.-1997., str. 61.-82.

Summary

WERE POLAČE ON THE ISLE OF MLJET THE SEAT OF THE RULERS OF DALMATIA?

Among the monuments belonging to the late antique period, on the eastern coast of the Adriatic, monument ruins situated at the small bay Polače, on the western end of the isle of Mljet, have a special position. In fact, they represent the most preserved complex of characteristically pastoral architecture of the post-Classic period of the Roman Empire, in the province of Dalmatia, extremely valuable by its forms and architectural function of its structures. Therefore, it drew attention of explorers a long time ago, who, even without a strong consensus, have done primary evaluations in connection with dating and establishing the stylistic period, and also the architectural function of its structures. Former conclusions and guidance are now being subjected to revision in this article, all that in the function of a more integer interpretation, not only about the artistical excellence of monuments, but also about a possible disclosure of their former meaning, from their establishment to the Middle Ages, when it became still in this area, and that what remained in the middle of an idle lull of a beautiful coastal small bay are bare ruins their entire impressiveness.

Of course, the author focuses attention in this text about these ruins, for the most part, because a global analysis of the style of each of the building is being carried out here. For all that, several solutions have been suggested to correct the content of some former beliefs, in the first place in connection with the central palace, then, also that in connection with the nearby buildings. For the first, time the constructive remnants of the newly discovered *thermae* with the find of a mosaic have been dealt with and elaborated, and the meaning of other buildings of a profane assignation also. The knowledge about pagan beginnings of inhabiting the settlement is being brought in connection with this. Also, the long period of the preserved condition of the harbour is being emphasized, on the basis of the collected artefacts of ceramic works and numismatic material excavated from the bottom of the sea and the observed pier for vessels. Especially integer in exposition and evaluation are the two churches from the early Christian period with the defined phases of their development, added building elements and pulled down structure from the late Classical period to the early Romanesque period. The accompanying graphic documentation and photographs represent the condition of the monuments at the site, and then illustrate and describe the majority of them with the help of a broad comparative bibliography that comprises numerous accompanying standpoints. In essence, they are based on a many-sided approach to the issue of integer interpretation of the Polače, in the historical continuity of specifically high level of achievements.

Parallel to the morphological analysis of particular buildings, the author discusses about their original and until now

incompletely interpreted architectural function of different structures. An attention is directed to a series of neglected but important elements for the consideration of the development of the late antique period complex, and so, pointed out the peculiar characteristics of its spatial organisation. Apart from a more thorough interpretation of the circumstances in this microzone, the author interprets the significance of the location of the settlement in a broader region. He also additionally explains the conditions for a possible deploying of the fleet that could be the strongest source for gaining wealth at the isolated island, located on the much frequented sea routes. Generally speaking, the author tries to connect the significance of Polače with the global streams of the historical development of the Adriatic region, believing that such an interpretation can be associated to them, having in mind the entire quality of the preserved and studied buildings.

Although he sometimes feels and observes the need for examination of the results archaeological excavations, by unveiling the key characteristics of the monuments, the totality of the age and events at Polače could be noted, that in fact has never been fully perceived so far. The author insists on this issue, subordinating it to the majority of his analysis, the monuments as well as the accompanying indicative, although very few, records on them. For this purpose, the author holds arguments in connection with the record about the isle of Mljet that could be found in a certain Odoacer deed of gift, belonging to the last quarter of 5th c., and also in a certain testament, dating from 6th c., found in a church at Ravenna. He accepts the previous idea, as being connected with Polače, but does not hold that with this their establishment has been finally determined. Seeing that as belonging to a somewhat older period, at least from the middle of 5th c. onwards, and because of the fact that even comes (Lat.) Pierius and the diocese at Ravenna got them as a settled and economically rich property, it is suggested that, because of its representative formation, and in any case with a significance above the average level, they should be brought in connection with personalities of the rulers of the so-called 'Dalmatian dynasty'. The point in question is that the last emperors of the West Empire were Marcellinus and his nephew Julius Nepotus, who, with an approval of the Byzantine administration in the area of the Adriatic, hold the power and state sovereignty from 455 to 475 A. D. The maritime orientation of the former ruler, politically established at the dividing line between East and West worlds and situated in the lower region of the Adriatic Basin, especially confirms the hypothesis that Polače acquired its image probably and mainly as his unfinished residence. In this way, even in an inquisitive manner, it offers a possibility of giving a more complete picture and view of the establishment of this significant monument complex, with its period of prosperity in 6th c., probably managed by the church administration at Ravenna, and then finally, offered s the first asylum to the Benedictines, but from 12th c. onwards slowly faded away.

